

MAGISTERUPPSATS I BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP
VID BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP/BIBLIOTEKSHÖGSKOLAN
2006:95
ISSN 1404-0891

Folkbibliotek och IT
- diskurser om folkbibliotek och informationsteknologi
i fyra bibliotekstidskrifter

THERESE NILSSON

HÖGSKOLAN I BORÅS

© **Författaren**

Mångfaldigande och spridande av innehållet i denna uppsats
– helt eller delvis – är förbjudet utan medgivande.

Svensk titel: Folkbibliotek och IT – diskurser om folkbibliotek och informationsteknologi i fyra bibliotekstidskrifter

Engelsk titel: The public library and IT – discourses about the public library and information technology in four library journals

Författare: Therese Nilsson

Färdigställt: 2006

Handledare: Jonas Larsson, Kollegium 3

Abstract

The aim of this Master's thesis is to examine public library and information technology (IT) discourses to see which relationships are established between them in four library journals. This is done in two steps, where first discourses are defined followed by an analysis of the relationships established between the public library and IT in each discourse. The questions from which the analysis emanates are as follows: What discourses exist around the public library and IT in the library journals? What conceptions of the tasks of the public library are constructed in the discourses? What conceptions of the tasks of IT are constructed in the discourses? What conceptions of the relationships between the public library and IT are constructed in the discourses? The theoretical and methodological starting-points are found in Ernesto Laclaus and Chantal Mouffes discourse theory.

37 articles from four library journals – Biblioteksbladet, Bibliotek i Samhälle, DIK-forum and Ikoner - are analysed through a model in five phases. Four discourses are identified: the Democracy discourse, the Control discourse, the Information mediation discourse and the Market economy discourse. In these four discourses two sets of relationships are defined, antagonistic relationships and promoting relationships. One common theme binds all relationships together; they are all used as evidence of the importance of public libraries future existence. My primary conclusion is that IT is used to legitimise the existence of public libraries.

Nyckelord: folkbibliotek, IT, informationsteknologi, diskurs, diskursanalys

1 INLEDNING.....	1
1.1 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR.....	2
1.2 DISPOSITION.....	3
2. FORSKNINGSFÄLTET	4
2.1 FORSKNING OM FOLKBIBLIOTEK.....	5
2.2 FORSKNING OM IT.....	8
2.3 FORSKNING OM FOLKBIBLIOTEK OCH IT	11
2.4 DISKURSANALYS INOM BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAPEN.....	14
3 TEORETISKA OCH METODOLOGISKA UTGÅNGSPUNKTER	16
3.1 DISKURS OCH DISKURSANALYS	16
3.1.1 Socialkonstruktionism.....	16
3.1.2 Strukturalism och poststrukturalism	17
3.2 LACLAU OCH MOUFFES DISKURSTEORI	18
3.3 VAL AV TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER.....	21
3.4 VAL AV METODOLOGISKA UTGÅNGSPUNKTER.....	23
3.4.1 Del 1: Diskurser	23
3.4.2 Del 2: Relationer.....	25
4 MATERIAL	26
5 ANALYS AV DISKURSER	28
5.1 TEMA DEMOKRATI.....	29
5.1.1 Folkbibliotek och demokrati.....	29
5.1.2 IT och Demokrati.....	31
5.2 TEMA INFORMATIONSFÖRMEDLING.....	33
5.2.1 Folkbibliotek och informationsförmedling.....	33
5.2.2 IT och informationsförmedling	34
5.3 ANTAGONISMER.....	35
5.4 DISKURSER.....	36
5.4.1 Demokratidiskursen.....	37
5.4.2 Kontrolldiskursen.....	37
5.4.3 Informationsförmedlingsdiskursen.....	38
5.4.4 Den Marknadsekonomiska diskursen.....	38
6 ANALYS AV RELATIONER.....	39
6.1 DEMOKRATIDISKURSEN	40
6.2 KONTROLLDISKURSEN	42
6.3 INFORMATIONSFÖRMEDLINGSDISKURSEN	45
6.4 DEN MARKNADSEKONOMISKA DISKURSEN	46
6.5 TYPER AV RELATIONER.....	48
7 KONSEKVENSER.....	51
8 KONKLUSION	55
8.1 DISKURSER.....	55
8.2 RELATIONER.....	59
9. AVSLUTANDE REFLEKTIONER	61
9.1 FÖRSLAG TILL FORTSATT FORSKNING.....	63
10. SAMMANFATTNING	64
ARTIKELFÖRTECKNING.....	66
LITTERATURFÖRTECKNING	69

1 Inledning

Ah, yes. The age of information -- not, of course, that there has ever been any other kind of age. Information and knowledge: a currency that has never gone out of style.
(Gaiman 2001, s. 21)

Det talas mycket om informationsåldern och informationssamhället. Vare sig man ser det som en ny tidsålder eller en fortsättning liknande den förra, så finns informations-teknologin (IT) i våra liv. Att definiera om och i sådana fall hur den påverkar oss har blivit ett ständigt tema för forskning. Inom biblioteks- och informationsvetenskapen utgör IT:s inverkan på användare, samhället, organisationer och system viktiga forskningsområden.

Folkbiblioteket som institution växte fram i början av 1900-talet (Hansson 1998). Valfrid Palmgren, en av de första förespråkarna för folkbibliotek i Sverige, var också en av de första som funderade kring vad folkbiblioteket egentligen borde arbeta med. Funderingarna har fortsatt ända in i våra dagar, och tycks inte mattas av. Folkbiblioteket tillskrivs idag en rad roller: informationscentral, kulturfrämjare, mötesplats... Under mina fyra år som biblioteks- och informationsvetare har jag lagt märke till en pågående diskussion kring folkbibliotek och dess roll och uppdrag i förhållande till IT; i litteratur, på föreläsningar och seminarier. I denna diskussion finns flera sätt att se på relationen folkbibliotek – IT. IT är inte bara ett lätthanterligt och välkommet verktyg, det kan också ses som ett hot, en kraft som ifrågasätter bibliotekens och bibliotekariernas själva existens (Audunson 2001, s. 207).

Mitt intresse för hur IT och folkbiblioteket påverkar varandra grundar sig i en långvarig fascination för hur en apparat med en skärm, låda och sladdar kan få människor att gå helt upp i en annan värld än den fysiska världen omkring dem. Jag funderade på olika sätt att sammanföra min fascination med ett hanterbart forskningsobjekt och en likaledes hanterbar teori och metod. Den ovan beskrivna pågående diskussionen kring folkbibliotek och IT gav uppslag till ämne och forskningsobjekt. Efter att ha studerat tidigare magisteruppsatser på området framstod diskursanalys som ett klokt val, dels eftersom de teoretiska och metodologiska utgångspunkterna fungerar med mitt eget sätt att tänka, men framförallt eftersom det i diskursanalysen finns redskap för att undersöka hur föreställningar om olika fenomen konstrueras. Vilka föreställningar om folkbibliotek och IT som konstrueras torde vara en fungerande utgångspunkt för att kunna studera hur de två relaterar till varandra.

Istället för att ge ytterligare ett bidrag till ovan beskrivna diskussion om hur folkbiblioteket borde hantera IT, vill jag undersöka vilka betydelser och uppgifter som lyfts fram för folkbiblioteket i mötet med IT och också omvänt, vilka betydelser och uppgifter för IT som lyfts fram i mötet med folkbiblioteket. Det huvudsakliga problem jag undersöker är således om och på vilket eventuellt sätt konstruerade föreställningar

om folkbibliotek, IT och deras inbördes förhållande uttrycks i mitt undersökningsmaterial. Mitt huvudfokus är det förhållande eller den *relation* som eventuellt existerar mellan dem.

Mitt undersökningsmaterial utgörs av bibliotekstidskrifter. Valet av undersökningsmaterial baserar sig främst på det faktum att jag vill undersöka hur man ser på relationen mellan folkbibliotek och IT ur ett biblioteksperspektiv. Bibliotekspressen är ett av de största forum som finns för diskussioner kring folkbiblioteket, i dem finns också en närmare koppling till de yrkesverksamma än till exempel offentliga texter eller akademiska sådana uppnår. Inte sällan är det bibliotekarier själva som skriver artiklarna i bibliotekstidskrifterna. En huvudpremiss för denna uppsats är den i ett diskursanalytiskt perspektiv grundade uppfattningen att hur man talar eller i detta fall skriver om något också bidrar till att skapa det. Hur man formulerar relationen mellan folkbibliotek och IT i bibliotekstidskrifter kan därmed påverka hur man väljer att hantera IT ute på biblioteken, vilken IT-användning som främjas och vilken som hindras.

Kvalitativa studier och tolkande angreppssätt har blivit allt vanligare inom nordisk biblioteks- och informationsvetenskaplig forskning, och med dem teoretiska perspektiv från samhälls- och humanvetenskaperna (Johannsen & Kajberg 2005, s. 4). Ett sådant perspektiv är det diskursanalytiska. Bernd Frohmann förespråkar i sin artikel *Discourse analysis as a research method in library and information science* (1994, s. 122) fler diskursanalyser inom biblioteks- och informationsvetenskapen och lyfter fram talet om maskinerna, det vill säga hur man talar om information och maskiner, som ett område värt att analysera närmare. Då diskursanalys lämpar sig väl för att undersöka föreställningar om diverse fenomen har jag valt att ta Frohmann på orden och vill i föreliggande uppsats analysera föreställningar om folkbibliotek och IT och deras inbördes förhållande med hjälp av diskursanalys.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med min studie är att undersöka hur man i biblioteksrelaterade tidskrifter formulerar relationen mellan folkbibliotek och IT. Jag kommer att utgå ifrån följande frågeställningar:

Vilka diskurser finns kring folkbibliotek och IT i bibliotekstidskrifterna?

Vilka föreställningar om folkbibliotekets betydelser och uppgifter konstrueras i diskurserna?

Vilka föreställningar om IT:s betydelser och uppgifter konstrueras i diskurserna?

Vilka föreställningar om relationer mellan folkbibliotek och IT konstrueras i diskurserna?

Vilka möjliga konsekvenser kan olika föreställningar om relationen mellan folkbibliotek och IT få?

För att nå relationen mellan folkbibliotek och IT avser jag som synes först att söka de diskurser som finns kring dem. I dessa diskurser undersöker jag sedan hur folkbibliotek och IT formuleras var för sig, genom att kartlägga vilka föreställningar om deras uppgifter som konstrueras i de olika diskurserna. Utifrån de föreställningar som

eventuellt kan kartläggas, avser jag därefter att undersöka vilka föreställningar om relationen mellan folkbibliotek och IT som konstrueras med hjälp av dem. Som avslutning vill jag därefter försöka definiera vilka möjliga konsekvenser dessa olika föreställningar kan få.

1.2 Disposition

Det första kapitlet lider nu snart mot sitt slut, och avlöses på nästa sida av kapitel 2, i vilket en kartläggning av det forskningsfält som kan sägas omgärda min studie görs. I kapitel 3 redogör jag för mina teoretiska och metodologiska utgångspunkter, vilket följs av en beskrivning av det undersökningsmaterial jag arbetat med i kapitel 4. Kapitel 5 och 6 utgör huvuddelen av min uppsats. Kapitel 5 består av en analys av diskurser kring folkbibliotek och IT, och kapitel 6 av en analys av relationer mellan folkbibliotek och IT. Som nummer 7 följer ett kapitel där möjliga konsekvenser av olika föreställningar om relationen mellan folkbibliotek och IT undersöks. I kapitel 8 följer naturligt nog mina konklusioner utifrån de nyss genomförda analyserna. Uppsatsen avslutas med avslutande reflektioner i kapitel 9 och en sammanfattning i kapitel 10.

2. Forskningsfältet

Jag vill inleda detta kapitel med att framhålla att tidigare forskning för en diskursanalytisk studie framförallt utgör material att jämföra de egna resultaten med. Den används alltså inte för att i förväg konstruera möjliga kategorier av diskurser. Avsikten med följande kapitel är att ge en bakgrund över den forskning som gjorts på området. Samtidigt hoppas jag kunna visa var min egen studie har sin plats.

Den första och viktigaste fråga man måste ställa sig vid kartläggningen av ett forskningsfält är vad forskningsfältet egentligen består i. Hur kartläggningen ser ut beror på hur forskaren, i det här fallet jag, väljer att definiera och avgränsa forskningsfältet. Regelrätta diskursanalytiska studier om folkbibliotek och IT har inte utförts i någon större utsträckning ännu, och en kartläggning med enbart sådana som fokus skulle bli väl tunn. Det finns också enligt min åsikt en vits i att låta forskningsfältet sträcka sig åtminstone en liten bit utanför den egna studiens ramar, bestående av t.ex. forskningsobjekt, teori och metod, då det ofta finns intressanta poänger att hämta i närliggande områden. Forskningsfältet kan därför i det här fallet sägas beröra folkbibliotek och IT och deras respektive betydelser och uppgifter, men inte nödvändigtvis ur ett diskursanalytiskt perspektiv eller med de båda som samtidigt forskningsobjekt. Forskningsfältet består således av forskning i olika kontexter om hur folkbibliotekets och IT:s betydelser och uppgifter i sin tur formuleras i olika kontexter. Jag gör inga anspråk på att presentera en fullständig kartläggning av forskning om folkbibliotek och IT. Det som här presenteras är en genomgång av forskning jag bedömer som relevant för min studie.

En viss avgränsning av forskningsfältet blir nödvändig efter en närmare granskning av material rörande folkbibliotek och IT. Joacim Hansson och Angela Zetterlund påpekar i sin forskningsöversikt om folkbibliotek och förändring att:

Den diskussion som förs i den vetenskapliga diskursen på biblioteksområdet är ofta synpunktsrik, men vilar sällan på empiriska analyser eller någon övergripande teoretisk förståelse för förändring som företeelse. (1997, s. 61)

Hansson och Zetterlund noterar bristen på en grundläggande bas av empiriska analyser, en notering som alltså även jag gör vad gäller forskning om folkbibliotek och IT. En betydande del av forskningen på området består av åsikter om hur folkbibliotek och IT borde samverka, istället för egentliga analyser av den existerande relationen och föreställningar kring den. Det utgör alltså snarare ett undersökningsmaterial som mina frågeställningar skulle passa för. Trots detta har jag försökt att fokusera på forskning där föreställningar om folkbibliotekets och IT:s uppgifter beskrivs ur ett utifrånperspektiv, det vill säga, där själva föreställningarna utgör forskningsobjektet.

Vid kartläggningen av forskningsfältet har jag utgått ifrån sökningar i såväl LIBRIS, där ett flertal biblioteks bestånd är sökbara, som i internationella biblioteks- och informationsvetenskapliga databaser. Även Google har visat sig vara en användbar startpunkt, då mycket forskning går att nå via ett enkelt klick på en länk. Utifrån det material som återfunnits har jag kunnat lokalisera ytterligare relevanta studier. Det har

visat sig vara ont om studier med ett uttalat diskursanalytiskt perspektiv där folkbibliotek och IT undersöks i relation till varandra. Däremot har flera diskursanalytiska studier gjorts om folkbiblioteket, framförallt i Sverige. I dessa nämns ofta IT som en faktor som kan påverka diskurser om folkbiblioteket. Det har också gjorts studier av informationsområdet, där IT och dess roll i dagens samhälle är ett centralt tema. Det forskningsfält som beskrivs nedan utgörs således dels av diskursanalyser och andra former av studier kring folkbiblioteket, dels av studier kring informationsområdet. Den bild som framträder avser jag sedan att utveckla i ett avsnitt där den forskning som finns med relationen mellan folkbibliotek och IT som forskningsobjekt kartläggs. Kapitlet avslutas med en kort sammanfattning över diskursanalysens plats på den biblioteks- och informationsvetenskapliga arenan.

2.1 Forskning om folkbibliotek

I följande avsnitt står forskning om hur folkbibliotekets betydelser och uppgifter formulerats i olika kontexter i fokus. De betydelser och uppgifter som formuleras idag kan ha uppstått nyligen, men det är också troligt att de kan ha gemensamma drag med de som formulerades för det tidiga folkbiblioteket. Därför inleds avsnittet med en historisk tillbakablick på folkbibliotekets uppkomst och utveckling och de föreställningar om dess betydelser och uppgifter som formulerats tidigare. Den följs av en översikt över de föreställningar som finns formulerade idag.

Richard Rubin har i *Foundations of library and information science* (1998) inte bara undersökt grunden för dagens biblioteks- och informationsvetenskap, utan också för dagens bibliotek. Rubin menar att bibliotek först skapades i syfte att tillfredsställa ett grundläggande behov – behovet av att ha samhällets dokument tillgängliga för medborgarna. (1998, s. 207). Ingen vet när det första biblioteket egentligen uppkom, men de första vi idag kan beskriva utgörs av sumerernas tempelbibliotek kring 3000 f.Kr. (ibid., s. 208). Det svenska folkbiblioteket är i sammanhanget en ung företeelse, och har existerat som institution i drygt ett sekel. Folkbiblioteket skapades som en biblioteksform avsedd för hela befolkningen, och hade som förebild de nordamerikanska och brittiska public libraries (Hansson 1998, s. 81). I början bestod de svenska folkbiblioteken av flera olika bibliotekstyper, sockenbibliotek, studiecirkelbibliotek och arbetarbibliotek (Zetterlund & Hansson 1997, s. 35-36). Joacim Hansson har i sin licenciatavhandling *Om folkbibliotekens ideologiska identitet: En diskursstudie* (1998) undersökt texter härrörande från början av seklet, innehållande någon slags vision eller riktlinje för folkbiblioteken, i jakt på uttryck för en ideologisk identitet för dessa. En sådan ideologisk identitet torde vara en god ledtråd till vilka uppgifter som beskrivs för folkbiblioteket vid tiden strax efter dess tillkomst.

Hansson använder en typ av diskursanalys, med vilken han hoppas kunna utröna vilka normer, värderingar och försanthållanden som bygger upp folkbibliotekets ideologiska identitet. Det som skiljer folkbiblioteket från de andra former av bibliotek som fanns under 1800- och början av 1900-talet är dess frihet från band till någon moderorganisation (1998, s. 128-129). Studiecirkelbiblioteken var knutna till olika folkrörelser såsom nykterhetsrörelsen, sockenbiblioteken till kyrkan och folkskolan och arbetarbiblioteken till arbetarrörelsen. Ett studiecirkelbibliotek fyller en funktion i den

folkrörelse det är knutet till, och exempelvis beståndsutveckling och bildningssyn beror på moderorganisationens syn på detta. Kort sagt, dessa bibliotekets ideologiska identitet är avhängig deras moderorganisationers ideologiska identitet. Folkbiblioteket måste finna sin identitet på andra håll, och Hansson finner att dess ideologiska identitet är mycket komplex (ibid., s. 130).

Hanssons slutsats är att folkbiblioteket kan sägas ha två dominerande roller, en legitimerande och en kontrollerande sådan (ibid., s. 131). Den legitimerande uppgiften består i att det legitimerar en viss på förhand given ordning. Den ordningen är en relativt konservativ sådan. Folkbiblioteket definieras som en demokratisk institution, men det är en demokrati på elitens villkor. De som hade makten hade också ett behov av en institution som kunde fostra folket till att bli rätt sorts medborgare. Så menar också Rubin att bibliotek genom tiderna alltid motsvarat det omgivande samhällets behov. I Antikens Grekland gav biblioteken exempelvis stöd för forskning och undervisning, och i nationalistiska tider uppstod nationalbibliotek (1998, s. 218-219). Det svenska folkbibliotekets diskurs består av den nya medelklassens borgerliga normer och värderingar (Hansson 1998, s. 131-132). Med dessa följer också en socialt kontrollerande funktion där folkbiblioteket ska fostra folket, det vill säga arbetarna, till att bli dugliga medborgare i demokratin. Trots att långrandiga citat i den här delen av uppsatsen kanske borde undvikas till förmån för sammanfattningar av relevant forskning, vill jag citera Hansson på en viktig punkt:

Kontentan blir, att synen på människan som en formbar individ ger oändliga möjligheter, men det går inte att upplåta åt den enskilde individen att forma sig själv, då allt för många faror hotar, vilket motiverar att folkbiblioteken och dess företrädare kan ikläda sig en roll som kulturellt, moraliskt och i slutändan även politiskt rättesnöre, där folkbiblioteket som institution representerar en syn på vissa traditionella, ideologiskt "neutrala" värden som måste bevakas och försvaras i en tid då människors traditionella positioner löses upp och med dem dess kärninstitutioner, som t.ex. familjen och lärlingssystemet. (ibid., s. 134)

Citatet visar på en roll för folkbiblioteket som en neutral institution, en demokratisk institution som representerar "rätt" sorts kultur, moral och politik i en turbulent tid. Jag finner det intressant att studera huruvida en motsvarande syn på folkbiblioteket finns representerad i vår tid, vilken kan uppfattas som en turbulent tid.

Vid tiden för folkbibliotekets bildande och tiden strax därefter var folkbibliotekets uppgift att bevaka vissa värden och utgöra ett rättesnöre, en institution med en konservativ grundsyn. Sedan dess har vårt samhälle åtminstone delvis förändrats. Råder samma föreställningar om folkbibliotekets uppgifter fortfarande, eller har de ändrats i takt med världen omkring?

Folkbiblioteket visar sig – i forskning där man försöker definiera dess uppgifter – vara en oerhört komplex institution. Dess uppgifter, dess syfte och uppdrag är svårdefinierade och spänner över ett stort fält. Folkbiblioteket kan ses som informationscenter, eller kulturcenter, eller mötesplats, som främjare av kvalitet eller villig tillhandahållare av efterfrågat material, som ett ställe för tyst eftertanke eller högljudda möten. Romulo Enmark har i *Defining the libraries activities* (1990) gjort ett försök att definiera folkbibliotekets aktivitetsfält, i en modell över folkbibliotekets

aktiviteter. Dessa aktiviteter utgörs dels av administrativt arbete, och dels av aktiviteter riktade mot dess användare, innefattande alltifrån författaraftnar till datorisering (1990, s. 72). Aktiviteterna utgår alltid ifrån vad som förväntas av biblioteket, vad som finns i dess samlingar och användarnas behov och önskemål (ibid.). Modellen beskriver bibliotekets aktiviteter utifrån användarnas behov och önskemål och vilka "statements", material i olika former, som görs tillgängligt där. Enmark betonar att den är en av flera möjliga modeller och att han ger den främst för att undvika ensidiga beskrivningar av folkbibliotekets aktivitetsfält (ibid., s. 89-90). I mötet med de som håller i de ekonomiska medlen, i kulturdebatter och så vidare behövs enligt honom en sådan mer komplex definition av folkbiblioteket.

Såväl i Enmarks modell som i Åsa Froms magisteruppsats *Folkbibliotekets uppdrag i teori och praktik: En diskursanalys av folkbibliotekets uppdrag i ett urval biblioteksrelaterade tidskrifter under åren 1999-2000* (2006) beskrivs folkbibliotekets kärna som bestående av en demokratisk grundtanke. From finner i sin magisteruppsats att det i biblioteksrelaterade tidskrifter inte finns någon klar och entydig uppfattning av de grundläggande värderingarna som bör styra folkbibliotekets arbete (2006, s. 59-61). Hon finner nio olika diskurser, bland dem finns en informationsteknologisk diskurs. From menar att det inom den diskursen råder motsättningar kring huruvida IT påverkar folkbibliotekets uppdrag (ibid., s. 52).

Geir Vestheim, verksam vid Högskolan i Borås, har i sin doktorsavhandling *Fornuft, kultur och velferd* (1997) beskrivit den norska folkbibliotekspolitiken ur ett historiskt-sociologiskt perspektiv. Vestheim talar i ett kapitel om rationalitetsmotsättningar inom den norska folkbibliotekspolitiken. Vestheim använder begreppet rationalitet på ett mer utvecklat och mångtydigt sätt än Nationalencyklopedins enkla tolkning av rationalitet som "det som bygger på förnuftet". Rationalitet innefattar i Vestheims tappning alltifrån logik till värderingar (1997, s. 404). Det är ett sammansatt och komplext begrepp, avsett att i det här fallet beskriva olika motivationer för folkbibliotekets existens. Vestheim beskriver två huvudsakliga rationaliteter för det norska folkbiblioteket från 1930-talet och fram till idag; den normativa rationaliteten och den instrumentella rationaliteten. I den förstnämnda motiveras folkbibliotekets existens främst utifrån dess moraliska och normativa vikt, medan det i den andra motiveras utifrån sin praktiska nytta (ibid., s. 413-418).

Att Vestheim talar om rationalitetsmotsättningar tycks antyda att olika rationaliteter inte har ett helt harmoniskt förhållande. Vestheim menar att flera rationaliteter kan existera samtidigt i ett samhälle, men det rör sig inte om ett enkelt och friktionsfritt förhållande (ibid., s.404). Genom åren har de olika rationaliteterna växlat om varandra, avlöst varandra och utgör nu tillsammans grunden för det norska folkbiblioteket (ibid., s. 428-430). Hansson beskriver det svenska folkbiblioteket som en "ideologisk amöba"; istället för att upprätthålla en egen ideologisk identitet anpassar sig folkbiblioteket till den rådande samhällsordningen (1998, s. 143). Således kan man uttrycka det så att även det svenska folkbiblioteket lyder under den rationalitet som är starkast för stunden. Hansson har utöver sina studier av folkbiblioteket ur ett historiskt perspektiv också gjort en jämförelse mellan en utredning ifrån början av förra seklet och en kulturutredning ifrån 1990-talet (1997). Han finner att endast små förändringar har skett i folkbibliotekets identitet (1997, s. 82). Den största skillnaden består i att folkbiblioteket då

skulle bidra till önskade samhällsförändringar, medan det nu ska bidra till att hindra önskade sådana.

Varför har folkbiblioteket ingen tydlig och egen ideologisk identitet, och därmed också ett något mer lättfattligt uppdrag? Hansson har gett en del av förklaringen i det att folkbiblioteket aldrig varit knuten till någon stark moderorganisation. En annan del av förklaringen kan ligga i det faktum att folkbibliotekets verksamhet inte reglerats i lag förrän 1996 (Bibliotekslag 1996). På så sätt har folkbiblioteket inte haft någon självklar plats i vårt samhälle; det har inte kunnat knyta sin identitet till ett lagstiftat uppdrag. Folkbiblioteket har, för att få ekonomiska bidrag och fortsatt förtroende som en av samhällets grundpelare, måst bevisa värdet av sin existens. Därmed faller det sig kanske också naturligt att det har anpassat sig efter rådande rationaliteter, då den för stunden styrande rationalitet åtminstone i teorin också haft makt att besluta kring folkbibliotekets vara eller icke vara.

För vidare läsning om folkbibliotekets identitet rekommenderas Fia Söderbergs *På spaning efter folkbibliotekets identitet* (2004), där forskning om folkbibliotekets identitet sammanfattas. Söderberg ger som avslutning förslag på hur denna forskning skulle kunna utvecklas. Hon ser bland annat gärna en fördjupande analys av olika målgruppers bilder av folkbiblioteket. Lika viktigt anser jag det vara att fördjupa analysen kring hur man inom biblioteksvärlden ser på sig själva och på folkbiblioteket. Ett sätt att fördjupa analysen är att se hur föreställningar om folkbiblioteket byggs upp i relation till annat, så som jag strax ska försöka göra med exemplet IT.

Det finns alltså en mängd sätt att beskriva folkbibliotekets uppgifter, i modeller över dess aktiviteter, i rationaliteter och identiteter. Många är överens om att IT medfört förändringar för folkbiblioteket och dess bibliotekarier. Samtidigt menar Hansson att grunden är densamma, att folkbiblioteket då liksom nu följer den rådande samhällsordningen och att endast små förändringar skett i dess identitet. Detta gör forskning om folkbibliotek och hur det upplevs relatera till IT högaktuell. Hur upplevs IT påverka folkbibliotekets betydelser och uppgifter, och vice versa? Innan jag ger min del av svaret på den frågan, ska här först presenteras forskning om IT och därefter forskning där andra ger sina delar av svaret, i forskning om folkbibliotek och IT.

2.2 Forskning om IT

För att kunna kartlägga föreställningar om IT har jag dels vänt mig till informationsvetenskaplig forskning men också till andra discipliner, då IT är ett fenomen som engagerar många olika forskningsinriktningar. Liksom i avsnittet om forskning om folkbibliotek vill jag här först ge en kort historisk tillbakablick, då även föreställningar om IT liksom IT som fysisk företeelse har en historia.

Hur lång IT-historien blir beror på hur man definierar IT. Begreppet IT består av två led, information och teknologi. I sin mest grundläggande form kan teknologi sägas vara "människans metoder att tillfredsställa sina önsningar genom att använda fysiska föremål." (Månsby 1997, s. 127). Alltifrån en penna till en traktor alltså. Även information är ett komplext begrepp. Definitioner av information har länge varit en central fråga för biblioteks- och informationsvetenskapen. Sammansättningen

informationsteknologi är idag en beteckning för den typ av teknologi som blivit vanlig under de senaste 20 åren. Det rör sig då om den teknik som används ”för att samla in, bearbeta, lagra och distribuera information. Hit hör datorer med tillhörande program och elektroniska kommunikationsnät, men också telefon, telefax, radio och TV.” (Eliasson 2005, s. 22). Då jag talar om IT syftar jag främst på datorer och de nätverk som idag finns knutna mellan dem. Jag väljer att följa Björn Eliassons exempel och använda begreppet IT istället för IKT, då kommunikationsaspekten inte är central för min studie (ibid., s. 22-23). IT och IT-relaterade begrepp såsom Internet utgör halva mitt undersökningsobjekt, och själva deras definition eller konstruktion är faktiskt vad som ska undersökas. Det skulle därför motverka mitt syfte att redan här låsa fast mig i mer specifika definitioner.

Forskning om IT finns inom en mängd discipliner; framtidsforskning, sociologi, antropologi, teknikfilosofi, informatik och pedagogik (ibid., s. 47). Att kartlägga hela det enorma forskningsfält som spunnits runt informationsteknologin ligger bortom den här studiens intressesfär. Den grund som behövs består dels av en generell bakgrund, samt forskning där diskurser om IT beskrivs. Diskurser om IT står främst att finna i studier av diskurser om informationssamhället, ett samhälle som kopplas ihop med IT-utvecklingen.

Då man talar om IT och informationssamhället är det framförallt en del som brukar lyftas fram som symbol och den viktigaste representanten för den nya tekniken: Internet. Internet uppstod i ett samarbete mellan den amerikanska militären med Kalla Kriget-skälvan och amerikanska universitet. Det första steget mot dagens Internet togs 1962 då ett decentraliserat kommunikationssystem föreslogs som lösning på de problem som skulle kunna uppstå vid ett eventuellt kärnvapenkrig. Samtidigt som hotet från öst avtog hade de inblandade akademikerna insett kommunikationssystemets potential för sina privata syften, till exempel e-post. Allt fler anslöt sig, samtidigt som andra nätverk växte fram. Dessa sammanlänkades sedan, och bildade det nätverk av nätverk som idag kallas för Internet. Internet har alltså sin grund dels i militär verksamhet, men kanske framförallt i krafter som ville göra information tillgänglig för alla, överallt. Internet har länge setts som en fri och gratis kommunikationsform, men lagstiftning och marknads-ekonomins intåg på nätet har börjat begränsa friheten. (Ilshammar 1998, s. 323-343)

Sociologiprofessorn Frank Webster har i *Theories of the information society* (2002) gjort en kritisk överblick över de teorier som finns kring informationssamhället. Han börjar med att ifrågasätta själva existensen av ett informationssamhälle, då ”One cannot have confidence in a concept when its adherents diagnose it in quite different ways.” (2002, s. 29). Webster menar att det finns så många olika kriterier ifrån vilka teoretiker fastslår att det finns ett informationssamhälle, att det blir svårt att ha förtroende för själva konceptet informationssamhälle. De kriterier som används är teknologiska, ekonomiska, sysselsättningsmässiga, spatiala och kulturella. Kvantitativa ändringar i hur mycket informationsteknologi som finns, hur många som arbetar med information osv. används som bevis för att en kvalitativ ändring, uppkomsten av ett informations-samhälle, har skett.

De olika teorier som Webster beskriver följer två huvudspår. På det ena vandrar de som betonar det nya, det annorlunda samhälle som uppstått, på det andra de som betonar kontinuiteten – inget har förändrats i grunden, det har endast skett tillägg till redan etablerade förhållanden (ibid., s. 5). Webster anser att de teorier som betonar kontinuiteten är ett bättre sätt att förstå information i dagens värld (ibid., s. 272-273). Dessa teorier erkänner att stora kvantitativa förändringar har skett, till exempel ökningen av informationsteknologi, men menar inte att någon kvalitativ förändring i samhällsform nödvändigtvis har skett.

Berättelser om informationssamhället undersöktes tidigt i Sverige, redan 1987 utkom Emin Tengströms *Myten om informationssamhället: ett humanistiskt inlägg i framtidsdebatten*. De senaste åren har forskning om olika sätt att se på informationssamhället blivit populär att ägna sig åt i Sverige, ett flertal doktorsavhandlingar från skilda discipliner tar sig an berättelser om IT och informationssamhället. Jag väljer här att koncentrera mig på en av dessa, som jag bedömer som givande jämförelsematerial för min studie: Björn Eliassons *Diskurser om informationssamhället: Analys av några offentliga texter* (2005). Med en ansats baserad i den kritiska diskursanalysen gör Eliasson en studie av diskurser om informationssamhället. Syftet för Eliassons avhandling är att ”undersöka vilka bilder av samhället samt av lärande, kunskap och IT som verktyg som konstrueras i offentliga texter om IT.” (2005, s. 23). Eliasson är knuten till Institutionen för utbildningsvetenskap, Avdelningen för pedagogik vid Karlstads universitet, härav förmodligen intresset för bilder av lärande och kunskap i samband med bilder av informationssamhället. Han finner spår av fyra diskurser i de offentliga texterna; en marknadsekonomisk diskurs, en globaliseringsdiskurs, en individualiseringsdiskurs och en informationsteknologisk diskurs (ibid., s. 100). I den informationsteknologiska diskursen beskrivs IT som ett ”mäktigt verktyg” som har revolutionerat vårt samhälle, skapat den ”nya” människan och väsentligt påverkat den nya människans sätt att lära sig (ibid., s. 196). Alla diskurserna är på sätt och vis delar av en IT-diskurs. IT fungerar till exempel som marknadsekonomin trojanska häst, den för in ett marknadsekonomiskt tänkande i olika verksamheter (ibid. s. 178). Bara genom att läsa rubrikerna i Eliassons analys syns tydligt vilka bilder av IT som materialet innehåller: ”Datorn ett redskap som förlöser och skapar nytt”, ”IT – en revolution”, ”Det ’nya’ samhället” och ”Den ’nya’ människan”. Informationssamhället beskrivs i de offentliga texterna som ett nytt samhälle, det har skett en revolution.

Eliasson beskriver tre inriktningar som skapar en utvecklingslinje för hur bilden av det nya informationssamhället ser ut. I den första inriktningen råder föreställningar om IT som en naturkraft. IT ses här som mer än ett verktyg, det är en naturkraft som inte går att stoppa. I den andra inriktningen talar man om IT i science-fictionliknande termer, med utopiska framtidsvisioner som uttrycks i presens, som om de redan vore här. I den tredje inriktningen talas om informationssamhället i paradoxer. Eliasson visar en generell formel för detta förhållande, där IT-revolutionen skapar problem, och IT är lösningen på dessa problem. Ett exempel på en sådan paradox är att det i informations-samhället finns en risk för ökade klassklyftor mellan de som har tillgång till information och de som inte har det, samtidigt som IT skapar möjligheter för alla medborgare att få tillgång till information. (ibid., s. 169-172)

James McOmer menar att ett av sätten att förstå dagens diskurs om teknologi är att undersöka vilken mening man tillskriver just termen teknologi (1999, s. 137). McOmer har undersökt hur teknologisk autonomi beskrivs i relation till tre olika definitioner av teknologi (ibid., s. 140-145). Med teknologisk autonomi menas en syn på teknologi som en självständig zon vilken inte påverkas av det samhälle den existerar i. McOmer förespråkar en annan syn på teknologi, som ett kulturellt fenomen. Med en sådan definition av teknologi, som en del av vårt samhälle vilken kontrolleras av människor och inte tvärtom, blir teknologin varken hjälte eller skurk, utan endast en del av en kulturell förändring. I diskurser om teknologi på såväl akademisk som mer populär nivå är dock ett utmärkande drag att man isolerar teknologi från dess sociala sammanhang, och tillskriver den autonomi. De tre definitioner som McOmer urskiljer är:

Teknologi som instrumentalitet

Genom att definiera teknologi som verktyg blir det också moraliskt neutralt. I det exempel som McOmer beskriver paras synen på teknologi som verktyg med ett synsätt där man betonar kontinuiteten i den teknologiska innovationen.

Teknologi som industrialisering

Teknologins tidsålder samexisterar enligt den här definitionen med västvärldens industrialisering. Enligt definitionen är alltså teknologi något som skapas i en viss tid på en viss plats.

Teknologi som nyhet

I en stor del av den populära diskursen råder en definition av teknologi som något nytt, då refererande till den nyaste sortens teknologi, i synnerhet sådant som ännu inte finns allmänt tillgängligt. Med den här definitionen följer också ofta en teknologioptimism, där varje ny teknologi kan lösa problemen med den gamla.

Alla dessa tre definitioner används för att beskriva teknologi som relativt autonom i förhållande till de sociala och kulturella sammanhang den finns i. McOmer visar ett exempel på detta genom att studera hur Internet beskrivs på Vita Husets webbplats. Oavsett om diskussionen på webbplatsen rör en ökning eller en begränsning av tillgången till den nya teknologin, har diskussionen gemensamma ramar. Den dominerande definitionen är teknologi som nyhet. De teknologiska framstegen och de förändringar som följer beskrivs som oundvikliga. Med det görs medborgarna till "reactors" istället för "actors". Ett annat vanligt retoriskt grepp som används på webbplatsen är relaterandet av nya teknologier till gamla sådana, till exempel Internet och böcker. Då betonar man istället kontinuiteten i den teknologiska utvecklingen. Detta kan tyckas vara en motsägelse, men McOmer menar att båda synsätten har en förnuftig grund och att det är möjligt att kombinera dem. Då man på webbplatsen talar om fördelar med Internet, beskrivs teknologin som behäftad med demokratiska värden oavsett vem som använder den. Då farorna med Internet beskrivs, är det istället innehållet på Internet man talar om. Vad Internet är och vad det innehåller skiljer sig alltså åt. (ibid., s. 145-148)

2.3 Forskning om folkbibliotek och IT

Teknologi i olika former har funnits länge på biblioteken, alltifrån stentavlor till kortkataloger. Teknologi med prefixet information och i form av datorer och därmed

sammanhängande nätverk gjorde sitt stora intåg på svenska folkbibliotek på 1990-talet. Många har velat säga sin mening om hur detta intåg påverkat folkbiblioteken. En stor del av forskningen om folkbiblioteket i den teknologiska utvecklingen utgörs dock snarare av åsikter än empiri (Zetterlund & Hansson 1997, s. 52). Jag har försökt att fokusera på den forskning som behandlar själva konstruktionen av betydelser och uppgifter, och lämna mer värderande sådan därhän, då den inte bidrar till uppfyllandet av mitt syfte utan snarare som nämnts kan liknas vid mitt undersökningsmaterial.

Utmärkande för forskning om folkbibliotek och IT är att den till stor del handlar om vilka roller folkbiblioteket ska spela i informationssamhället. I antologin *Libraries in the information society* (Ershova & Hohlov 2002) samlas texter om bland annat folkbibliotek och hur de ska hantera det nya samhället. Antologin innehåller ett flertal artiklar där specifika biblioteks hanterande av informationsteknologin behandlas, men också några mer allmänt hållna sådana som diskuterar hur folkbiblioteket ska ta plats i det nya samhället. IFLA och ALA, två tungviktarorganisationer på biblioteksområdet, har hållit konferenser om folkbiblioteket i informationsåldern. Detta tyder på att man i biblioteksvärlden tolkar folkbiblioteket i informationssamhället som en institution som behöver definiera, eller omdefiniera, sin plats och sina uppgifter.

Antologin *Det siviliserte informasjonssamfunn: Folkebibliotekens rolle ved inngangen til en digital tid* (2002) innehåller bidrag från olika nordiska forskare kring folkbibliotekets roll vid inträdet i en digital tid. Fokus för de olika bidragen ligger på just folkbiblioteket, och endast ett fåtal behandlar explicit relationen mellan folkbibliotek och IT. Det är detta fåtal jag fokuserar på här.

I inledningen skriver redaktörerna Ragnar Andreas Audunson, professor vid Avdeling for journalistikk, bibliotek- og informasjonssag vid Høgskolen i Oslo, och Niels Windfeld Lund, professor vid Institutt for dokumentasjonsvitenskap vid Universitetet i Tromsø, att folkbiblioteken kännetecknas av sin placering mittemellan kultur och tradition och det digitala och förändring (2002, s. 5) Därför kan folkbiblioteken bli en brobyggare mellan kultur, tradition och IT. På så sätt kan folkbiblioteket garantera att informationssamhället blir ett "siviliserte" samhälle. De ger också en tänkbar förklaring till varför informationssamhället för med sig så stora förändringar för folkbiblioteken att nya roller måste sökas: för folkbiblioteken är IT inte bara ett verktyg som effektiviserar produktionen, den förändrar hela den produkt som folkbiblioteket tillhandahåller. Ett kort inpass om just den produkt som folkbiblioteket sägs tillhandahålla är på sin plats. Hansson refererar i sin lilla skrift *Det lokala folkbiblioteket: Förändringar under 100 år* (2005) till Audunsons forskning om hur folkbibliotekarier ser på sig själva. Inte sällan hindrar folkbibliotekarier förändring då man ser sig som förmedlare av värden och inte av tjänster (2005, s. 29). Folk-bibliotekens produkt är *mening*. För de som har en sådan syn på folkbiblioteket är till exempel en marknadsekonomisk diskurs smått omöjlig att ta till sig, då förmedling av mening inte enbart sker på efterfrågan eller med ekonomiska förtecken.

Ragnar Audunson har förutom att agera som redaktör även skrivit ett bidrag till antologin. I det beskriver han sin forskning kring folkbibliotekens roll i en digital framtid utifrån diskurser bland allmänhet, politiker och bibliotekarier i Norge. Audunson menar att folkbibliotekens roll var klarare för några decennier sedan.

Uppdraget innebar då folkupplysning och litteraturförmedling. Normer för och förväntningar på vad folkbibliotekets uppdrag består av utgör en grund för institutionens identitet. Det kan föra med sig en tröghet och ovillighet att förändras. Det kan också vara så att man inom institutionen är på jakt efter nya uppdrag, och tar till sig förändringar snabbt. Då kan förväntningar och normer utifrån, från till exempel politiker och allmänhet, fungera hindrande istället. Audunson vill undersöka hur bilder av vad folkbiblioteket ska syssla med hos allmänhet, politiker och bibliotekarier stämmer överens, och finner att överensstämmelsen är stor. Bilden av folkbiblioteket som en institution som ska förmedla tillgång till IT är på väg att slå igenom både bland allmänhet och bland politiker, såsom den redan gjort bland bibliotekarierna. Bilden av folkbiblioteket som en heroisk försvarare av demokrati och lika rättigheter innehas främst av bibliotekarier, men den är inte heller främmande för de andra grupperna. Allmänheten är dock framförallt fokuserad på folkbibliotekets instrumentella roll, som en institution som kan vara ett stöd i utbildning och erbjuda tjänster kopplade till människors fritidssysselsättningar. Det finns samstämmighet mellan grupperna på punkter som rör folkbibliotekets potential i informationssamhället. Majoriteten ser folkbiblioteket som en fortsättningsvis viktig institution i informationssamhället, och syftar då inte bara på rollen som informationsnavigator, utan också som kulturförmedlare. (2002, s. 206-224)

Också William Birdsall har lämnat ett bidrag till Audunson och Windfeld Lunds nordiska antologi, i vilket han beskriver folkbiblioteket på den politiska arenan. Han vill föra fram budskapet att informationsteknologin inte bara är en teknologi, utan också en ideologi. I den kopplas informationsteknologi samman med ekonomisk tillväxt. Ekonomisk, social och kulturell förändring sägs ha informationsteknologin som sin viktigaste orsak. Ingången i ett informationssamhälle blir därmed ett oundvikligt faktum. Denna ideologi, menar Birdsall, resulterar i fatalism som leder till politisk passivitet. Förr stod biblioteket mellan ekonomi och politik och teknologi brukades i politiken för att uppnå politiska och ekonomiska mål. Nu är den ekonomiska sfären i färd med att avveckla politiken med hjälp av teknologin. Nationalstaten blir överflödig i det globala samhället, den fria marknaden är den starkaste kraften. Folkbiblioteket som offentlig institution blir med denna ideologi inte mycket att hänga i julgranen, med sin fria tillgång till information rimmar den illa med en marknadsstyrd värld där alla tjänster och produkter kan köpas för pengar. Birdsall anser att biblioteken har en viktig uppgift i att kämpa för att den fria tillgång till kunskap som man tillhandahåller ska finnas även i framtiden. (2002, s. 25-44)

I de biblioteksvetenskapliga studier Hansson och Zetterlund (1997) undersökt beskrivs den teknologiska utvecklingen som ett incitament för förändring av folkbibliotekens verksamhet (1997, s. 60). Rollen för folkbiblioteken ser de framförallt definieras som överbryggande och problemlösande i individens möte med den nya tekniken. Folkbiblioteket ska också fungera som en bevarare och försvarare av informationsrätten för de som inte kan utnyttja den på egen hand.

Richard Rubin har i sin genomgång av biblioteks- och informationsvetenskapens grundstenar också sagt något om hur den teknologiska utvecklingen oundgängligen påverkar biblioteken. Påverkan sker på alla plan. Konkreta delar som biblioteksmiljön, samlingarna och personalens arbetsvillkor påverkas. Dessutom påverkas biblioteket på

mer abstrakta plan, då bibliotekarierollen och bibliotekets uppdrag måste omdefinieras. Rubins grundstomme för diskussionen kring IT:s påverkan på biblioteket utgörs av synen på bibliotekets främsta uppdrag som tillhandahållandet av information. IT utgör en utmaning för det uppdraget, då den också tillhandahåller information. En omdefiniering av biblioteket tvingas fram. (1998, s.73-90).

Just påverkan på bibliotekarierollen är ett relativt utbrett tema för forskning inom biblioteks- och informationsvetenskapen. Redan 1997 gjorde Susanna Månsby en svensk studie av bibliotekariers möte med IT. Bibliotekarierna var då alla överens om att IT medfört förändringar för deras yrkesroll (1997, s. 138). De var också överens om att IT var något positivt. Månsby menar att IT för med sig såväl förstärkningar av bibliotekariernas roll som förändringar i rollen. I sin undersökning av folkbibliotekets identitet påpekar Söderberg att Internet medfört att ett pedagogiskt perspektiv vinner ny mark, då "folkbildningsansvaret blir en profileringsmöjlighet" (2004, s. 11). Bibliotekarien som pedagogisk informationssökningsspecialist är enligt Söderberg den starkaste rollen för bibliotekarien inom forskningen idag (ibid., s. 18).

I informationssamhället måste folkbiblioteket omdefiniera sin verksamhet, om det är alla överens. Visserligen kan delar av verksamheten bestå, andra behöver utvecklas, men det tillkommer också nya uppgifter och roller. Folkbiblioteket ska stå för en pedagogisk folkbildning, det ska hjälpa individen i mötet med IT. I detta möte måste folkbiblioteket förhålla sig aktivt. Som synes finns en del måsten, men bibliotekarier, biblioteksforskare, biblioteksorganisationer och även en del andra tycks vara överens om att folkbiblioteket behövs i informationssamhället. Folkbiblioteket måste således ha en relation med IT. Hur denna relation upplevs, vem som upplevs påverka vem och på vilket sätt, är vad jag hoppas kunna analysera. Ur ett sådant perspektiv har inte folkbibliotek och IT undersökts ännu.

2.4 Diskursanalys inom biblioteks- och informationsvetenskapen

Enligt den kartläggning som Klasson har gjort dominerade de kvantitativa metoderna den svenska biblioteksforskningen före och under 1980-talet (1990, s. 48). De kvalitativa studierna var få, liksom de mer teoretiska forskningsstrategierna. Klasson menar att om det finns ett samband mellan detta och ämnets "unga tillstånd", så är det möjligt att en ökning av sådana strategier sker då den biblioteks- och informationsvetenskapliga forskningen får en fastare etablering (ibid., s. 50). Kanske har ämnet etablerats en aning fastare nu, nästan 20 år efter året där Klassons forskningsöversikt slutar. På senare år har diskursanalysen fått allt större spridning inom biblioteks- och informationsvetenskapen (Hedemark & Hedman 2002, s. 12).

Diskursanalys som vetenskaplig teori och metod inom biblioteks- och informationsvetenskapen förespråkas av Bernd Frohmann i artikeln *Discourse analysis as a research method in library and information science* (1994). Han beskriver diskursanalys som en användbar metod, som kan användas för att undersöka hur information, dess användning och användare konstrueras diskursivt (1994, s. 119). Med diskursanalys som teori och metod menar Frohmann att det blir möjligt att studera vilka ramar för vad

som kan undersökas och hur det kan undersökas som sätts upp inom ämnet. På så sätt kan man också undersöka hur makt utövas av de som har makten över definitionerna.

En stor inspirationskälla för utformningen av min studie är Åse Hedemarks och Jenny Hedmans magisteruppsats *Vad sägs om användare: Folkbibliotekens användardiskurser i tre bibliotekstidskrifter* (2002). I den analyserar författarna hur man talar om användare i bibliotekspressen. Som en del av vår kurslitteratur var det en av de första diskursanalyser jag kom i kontakt med. Deras val av undersökningsmaterial har inspirerat mig till ett liknande urval. Uppenbarligen har det inspirerat andra också, flera studier har de senaste åren gjorts med bibliotekstidskrifter som undersökningsmaterial, diskursanalys som ansats och folkbiblioteket i fokus. Hedemark och Hedman använder en modell som är uppbyggd kring Laclau och Mouffes diskursteori, med inslag från sociologisk forskning. Deras främsta slutsats är att användare används för att legitimera biblioteksverksamheten. Detta sker i fyra diskurser, Folkbildningsdiskursen, Den Pedagogiska diskursen, Den Informations teknologiska diskursen och Den Marknadsekonomiska diskursen. Det kan tyckas något vågat att inspireras av och använda sig av en magisteruppsats som jämförande material. Hedemarks och Hedmans magisteruppsats används som kurslitteratur på Bibliotekshögskolan i Borås. Därmed har jag fått möjlighet att jämföra den med annan kurslitteratur, doktorsavhandlingar och vetenskapliga artiklar. Jag bedömer dess vetenskapliga bidrag som signifikant, och ser ingen egentligen skillnad på dess trovärdighet eller vetenskaplighet och den som en doktorsavhandling har. Det enda jag funnit som skiljer ut denna uppsats en smula är dess omfång, som är ett välkommet avbrott från månghundra sidiga avhandlingar. Jag anser den vara en väl fungerande forskningstext att jämföra mitt resultat med. Hedemark och Hedman kan sägas ha startat de djupare undersökningarna av dagens folkbibliotek och hur de definierar sina uppgifter i mötet med något annat, i deras fall användarna. Nu är turen kommen till IT.

Ovan beskrivna forskning utgör en del av forskningsfältet om folkbibliotek och IT. Min egen studie fyller ett tomrum i sagda forskningsfält. Den bygger ut det förråd av forskning som finns om föreställningar om folkbibliotekets och IT:s betydelser och uppgifter genom att undersöka hur dessa konstruktioner möts och bildar relationer.

Med detta avslutar jag min kartläggning av forskningsfältet. Det är nu dags att ta steget in i min egen studie. I nästa kapitel beskrivs dess ramar: mina teoretiska och metodologiska utgångspunkter.

3 Teoretiska och metodologiska utgångspunkter

Ett uppsatsarbete kan liknas vid inspirerad matlagning (Bergström & Boréus 2005, s. 38). En inspirerad kock läser in sig på recept, men följer dem inte nödvändigtvis slaviskt. Det recept jag anser vara användbart för min studie är det diskursanalytiska receptet. Min tanke med det här kapitlet är att först läsa upp receptet: vad diskurs och diskursanalys innebär, liksom de teorier som diskursanalysen bygger på. Därefter bygger jag på med en beskrivning av olika diskursanalytiska inriktningar, med tyngdpunkten på den inriktning jag valt, Laclau och Mouffes diskurst teori. Som avslutning redogör jag för min egen tolkning av receptet genom att definiera mina teoretiska och metodologiska utgångspunkter.

3.1 Diskurs och diskursanalys

Vad är en diskurs? Det existerar inte någon enhetlig uppfattning om vad diskurser är eller hur man kan analysera dem (Winther Jørgensen & Phillips 2000, s. 7). Hansson försöker sig i sin licenciatavhandling på en övergripande definition, där diskurs definieras som ett språkspel, det sätt på vilket man i olika sammanhang talar om en sak (1998, s. 15). Han menar att de definitioner som finns annars skiljer sig åt på mycket subtila grunder. Winther Jørgensen och Phillips första definition lyder: "ett bestämt sätt att tala om och förstå världen (eller ett utsnitt av världen)." (2000, s. 7). Som synes stämmer den i stort sett överens med Hanssons definition, dock med ett i mitt tycke viktigt tillägg: *förståelse*. En diskurs utgörs således inte bara av tal kring något, utan också den förståelse kring detta något som utgör en förutsättning för talet. Varje utsaga om världen är uttryck för en diskurs (Hedemark & Hedman 2002, s. 8). Av detta följer också att språket, det system som utsagorna är en del i, blir en central analysenhet för diskursanalytikern.

Gemensamt för alla inriktningar av diskursanalys är att de handlar om synen på vår sociala verklighet och hur den skapas, och språkets betydelse i den processen. Det första ledet hämtar inspiration från socialkonstruktionismen, medan det andra bygger på strukturalistisk och poststrukturalistisk språkfilosofi (Winther Jørgensen & Phillips 2000, s. 15).

3.1.1 Socialkonstruktionism

En ingrediens som ingår i alla diskursanalytiska ansatser är den socialkonstruktionistiska basen. Liksom Winther Jørgensen och Phillips använder jag termen socialkonstruktionism (2000, s. 11). Många använder istället termen socialkonstruktivism, men då den lätt kan förväxlas med Piagets konstruktivistiska teori väljer jag att följa Winther Jørgensens och Phillips exempel.

Enligt socialkonstruktionismen skapas det vi uppfattar som verklighet socialt (Eliasson 2005, s. 27). Den sociala interaktionen, och inte mentala processer hos individen, blir det centrala. Den grund som binder ihop det socialkonstruktionistiska fältet kan sammanfattas i följande nyckelpremisser:

- *Kritisk inställning till självklar kunskap*
Det finns ingen objektiv och självklar kunskap om en objektiv värld, allt är produkter av våra sätt att kategorisera vår värld.
- *Historisk och kulturell specificitet*
Vår kunskap om världen är alltid kulturellt och historiskt präglad. Världsbilder och identiteter är föränderliga i tid och rum. Diskursivt handlande är socialt handlande, och bidrar till konstruktionen av den sociala världen.
- *Samband mellan kunskap och sociala processer*
Kunskap nås endast genom social interaktion. Vår kunskap om världen skapas och upprätthålls i sociala processer.
- *Samband mellan kunskap och social handling*
Då man innehar en viss världsbild blir vissa handlingar naturliga, och andra otänkbara. Konstruktionen av social kunskap får därmed konkreta konsekvenser i form av social handling. (Burr, se Winther Jørgensen & Phillips 2000, s. 11-12)

Jag ansluter mig till uppfattningen att den verklighet som konstrueras kan se ut på många olika sätt. Dess konstruktion beror på verklighetsskaparens historiska och kulturella position, och är inte evig utan föränderlig över tid och rum. Verklighetsskaparen kan teoretiskt sett vara vem som helst. För att kunna skapa en verklighet som blir rådande för fler än den själv krävs dock som jag förstår det att verklighetsskaparen innehar sådan makt att denne/-a kan bestämma hur saker ska definieras. En diskurs, som konstruktion av verkligheten, är således inte heller evig, utan historiskt och kulturellt specifik. Inom diskursanalysen anser man vidare att konstruktionen av verkligheten sker genom språklig interaktion. Här lånar man in från poststrukturalistisk teori.

3.1.2 Strukturalism och poststrukturalism

”Vårt tillträde till verkligheten går alltid genom språket” (Winther Jørgensen & Phillips 2000, s. 15). Diskursanalytiker menar att vi med hjälp av språket gör representationer av verkligheten. De är inte bara avbilder av verkligheten, utan bidrar till att skapa den. Språket är således konstitutivt, det skapar det sociala, såväl världsbilder som relationer och identiteter (ibid., s. 16). Denna syn på språket har sin grund i strukturalistisk och poststrukturalistisk språkfilosofi.

Strukturalismen handlar som namnet antyder mycket om strukturer. Vårt språk består av tecken, relationellt ordnade i strukturer. En av de främsta företrädarna för inriktningen är den schweiziske lingvisten Ferdinand de Saussure. de Saussure skiljer på det betecknade (*signifié*) och beteckning (*signifiant*) (Seldén & Sjölin 2003, s. 22). Ett tecken består således av ett skrivet eller talat uttryck, till exempel ”folkbibliotek”, och ett tankeinnehåll, begreppet ”folkbibliotek” (Bergström & Boréus 2005, s. 315-316). Vi tilldelar världen betydelse genom att förbinda det betecknade med en viss beteckning (Winther Jørgensen & Phillips 2000, s. 16). Språket har vidare en relationell natur.

Tecken får inte betydelse av någon verklighet, de får bara betydelse genom sin relation till andra tecken. De Saussure tänkte sig ett fisknät, där knutarna utgjordes av tecknen och trådarna av relationerna till andra tecken. För de Saussure var strukturen det som skulle analyseras. Han kallade strukturen för *la langue*, och det konkreta språkbruket för *la parole*. I poststrukturalistisk kritik av strukturalismen menar man att problem uppstår i och med att tecknens positioner är fastknutna. Det innebär nämligen att det inte finns några möjligheter för betydelseförändring.

Poststrukturalismen använder sig av strukturalismens grundidé, men istället för en fast struktur föreslår man en föränderlig sådan. Tecknen får betydelse i relation till varandra, men deras betydelse kan glida. Vid en viss tidpunkt kan man se fisknätets struktur, men vid en senare tidpunkt har betydelse glidit och fisknätets struktur förändrats. Winther Jørgensen och Phillips föreslår att man istället använder sig av ett annat nät som klagörande bild, Internet. Varje sida är förbunden med andra sidor, men länknings försvinner och läggs till hela tiden. Poststrukturalisterna såg också ett annat fokus för analys än de Saussure, istället för att undersöka strukturerna ville man undersöka det faktiska språkbruket, *la parole*. Det är där strukturen skapas, reproduceras och förändras. (ibid., s. 16-18)

De poststrukturalistiska utgångspunkterna kan sammanfattas på följande vis:

- *Språket är inte en avspeglning av en redan existerande verklighet*
- *Språket är strukturerat i mönster eller diskurser.*
- *Dessa diskursiva mönster bevaras och förändras i diskursiva praktiker.*
- *Bevarandet och förändringen av mönstren ska därför sökas i de konkreta kontexter där språket sätts i spel.* (ibid., s. 18)

Alla diskursanalytiska inriktningar kan sägas ansluta sig till dessa punkter. Också jag ansluter mig till de poststrukturalistiska antagandena om språket som ett konstituerande system, strukturerat i diskurser vilka bäst studeras i den konkreta användningen av dem. Noteras bör att jag ser språket som konstituerande den *sociala* verkligheten. Med den sociala verkligheten syftar jag på den värld vi skapar i mötet med varandra, den människoskapade delen av världen i form av exempelvis språk och byggnader. För den här uppsatsen, med dess syfte och omfattning, räcker det konstaterandet, och någon större diskussion om huruvida språket även konstituerar den fysiska världen, det vill säga naturen själv, såsom en del socialkonstruktionistiska riktningar gör gällande, kommer inte att föras.¹

3.2 Laclau och Mouffes diskursteori

De största skillnaderna mellan olika diskursanalytiska inriktningar består i vilken räckvidd eller makt man anser att diskurserna har, samt vilket fokus man ser för analysen. Med räckvidd menas i hur hög grad man anser diskurserna vara

¹ För vidare läsning kring olika socialkonstruktionistiska riktningar, se Barlebo Wenneberg (2000)

konstituerande av den sociala verkligheten (Winther Jørgensen & Phillips 2000, s. 25). Jag har valt att använda mig av en diskursteoretisk ansats, till största delen inspirerad av Laclau och Mouffes tankar.¹

Ernesto Laclau och Chantal Mouffe, båda professorer i politisk teori, har tillsammans utvecklat en diskursanalytisk inriktning som kallas för diskursteori. För Laclau och Mouffe är allt diskursiva fenomen. Det betyder inte att de anser att till exempel en jordbävning inte existerar som en fysisk händelse, deras poäng är att denna fysiska händelse kan tolkas antingen som Guds vilja eller ett naturligt fenomen beroende på vilken diskurs man använder sig av (Laclau & Mouffe 2001, s. 108). Fenomen har således ingen betydelse innan den tillmäts sådan.

Laclau och Mouffe skiljer inte mellan diskursiva och icke-diskursiva fenomen, vilket innebär att diskurser konstituerar hela vår sociala värld (Winther Jørgensen & Phillips 2000, s. 41). Det betyder dock inte att allt är språk, eftersom diskurser för Laclau och Mouffe också är materiella (Laclau & Mouffe, 2001, s. 108). Saker och ting artikuleras inte bara lingvistiskt, utan också materiellt. Således kan själva folkbiblioteksbyggnaden och de rutiner man har också anses vara en del av diskursen.

En diskurs är i Laclau och Mouffes tappning en fixering av betydelse (Winther Jørgensen & Phillips 2000, s. 33). Ett gammalt grekiskt citat antyder att allt är föränderligt, allt flyter: *panta rei*. Varats – i betydelsen det sociala ”varat” – föränderlighet är den överordnade tankegången i diskursteorin (ibid., s. 31). Ingen diskurs har någonsin total och evig dominans, det pågår en ständig kamp mellan diskurser om definitioner av samhälle och identitet. Diskursanalysens syfte blir med en diskursteoretisk ansats att studera kampen om tecknens betydelse (ibid., s. 32).

Laclau och Mouffe bygger sin diskursteori på två andra stora teoribyggen, marxismen och strukturalismen/poststrukturalismen. De ansluter sig inte okritiskt till dessa teorier, utan säger sig dekonstruera dem för att sedan i modererad form bygga in dem i sin teori. Strukturalismen och poststrukturalismen erbjuder en teori om betydelsebildning, medan marxismen erbjuder en teori om det sociala. (ibid., s. 31-32)

Vi har redan i ett tidigare kapitel sett hur strukturalismens och poststrukturalismens språkfilosofi ser ut. Tecken får betydelse i relation till varandra. Deras betydelse är enligt poststrukturalistiskt tänkande föränderlig, och det är genom konflikter, konventioner och förhandlingar som betydelsestrukturer befästs och förändras. Varje fixering av tecknens betydelse är *kontingent*: möjlig men inte nödvändig. Laclau och Mouffe uppfattar en *diskurs* som en fixering av betydelse inom en bestämd domän. Diskurser byggs i Laclau och Mouffes version med följande byggstenar:

- *Moment*
Moment är diskursteorins begrepp för alla de tecken som i diskursen kan ges betydelse.
- *Element*
Ett tecken som det råder kamp om, där betydelsen alltså inte är fastställd, kallas för element.

¹ Orsaker därtill står att finna på s. 21

- *Nodalpunkt*
I en diskurs finns element som är centrala, och som diskursen utkristalliserar sig kring. Dessa kallas för nodalpunkter.
- *Ekvivalenskedjor*
Nodalpunkterna får sitt innehåll genom att tecken och andra mindre centrala element knyts till dem i ekvivalenskedjor.
- *Flytande signifikant*
En flytande signifikant är ett centralt element kring vilket en kamp förs. Som förankringspunkt i en viss diskurs kallas ett centralt element för nodalpunkt, men då man talar om begreppet i termer av den kamp som förs kring det mellan olika diskurser, kallas det för flytande signifikant. (ibid., s. 32-36, 57-58).

Att omvandla ett element till ett moment kallas för *artikulation*. Artikulation sker genom att man utesluter andra betydelser som ett tecken kan ha. En lyckad artikulation innebär en *tillslutning*. Varje uttryck, varje utsaga, är i viss mån en artikulation. Det är i diskursteorin omöjligt att bara reproducera en diskurs. Därför är varje utsaga en aktiv reducering av betydelsemöjligheter, som sätter tecken i en viss relation till varandra och utesluter andra relationer. Ur denna tanke kan härledas att alla uttryck är intressanta att undersöka då de alla utgör artikulationer. (ibid., s. 33-36).

Alla de betydelsemöjligheter som diskursen utesluter kallas *det diskursiva fältet*. Det är omöjligt att helt tillsluta en diskurs och skapa en entydig världsbild. Det diskursiva fältet innehåller alternativa betydelsebildningar som när som helst kan få ny kraft. Därför är alla moment potentiella element, då de kan bli föremål för en kamp om betydelse. (ibid., s. 33-36)

Diskursteorins andra grundbult består av en dekonstruktion av marxistisk teori, närmare bestämt av en kritik av en av marxismens skapelser, historiematerialismen. Inom historiematerialismen anses att förklaringar av världen bör utgå ifrån den materiella basen, vars kärna är ekonomin. Den materiella basen determinerar överbyggnaden, som innefattar t.ex. stat, massmedier och skola, kort sagt den del av samhället som producerar betydelse. Laclau och Mouffe dekonstruerar och modererar denna teori genom att avskaffa åtskillnaden mellan bas och överbyggnad. Diskursiva processer skapar vårt samhälle. En analys i Laclau och Mouffes anda försöker inte klarlägga någon objektiv verklighet, utan istället undersöka hur vi skapar en bild av verkligheten som objektiv och självklar. (ibid., s. 37-41)

Inom diskursteorin smälts dessa två teoribildningar alltså samman till en. Exempelvis folkbibliotek och IT får sin betydelse genom diskursiva processer på det sociala fältet, det vill säga bland annat i det språkliga samspelet mellan människor (ibid., s. 32).

Ingen diskurs kan som nämnts regera totalt. Diskursteorins begrepp för den ständigt pågående kampen mellan diskurser är *antagonism*. Antagonism kan upplösas genom en *hegemonisk intervention*, en artikulation som återupprättar entydigheten. Såväl hegemoni som diskurs kan således sägas beteckna en fixering av element i moment. Skillnaden består i att den hegemoniska interventionen gör det tvärs över kolliderande diskurser. (ibid., s. 55)

Om hegemoni är ett sätt att bygga upp, så kan diskursanalys i sig definieras som hegemonins motsats. Diskursanalys består av dekonstruktion, en operation som visar att den hegemoniska interventionen är kontingent. De element som knutits ihop till en diskurs visar sig i en diskursanalys, och det blir också tydligt att elementen kunde ha knutits samman på ett annat sätt (ibid., s. 56). Här ligger diskursanalysens potential som verktyg för samhällsförändring. Vare sig det är diskursanalytikerns avsikt eller ej så belyser denne/-a de existerande strukturerna, och visar därmed att det som kan te sig som oföränderligt och naturgivet i själva verket är kontingent.

3.3 Val av teoretiska utgångspunkter

Det är nu tid att redogöra för de teoretiska utgångspunkter jag valt. I det här avsnittet tar jag också upp min roll som forskare.

Diskursanalysen erbjuder en paketlösning i form av ett teoretiskt, metodologiskt och filosofiskt paket. De tre delarna går inte att frikoppla ifrån varandra (Winther Jørgensen & Phillips 2000, s. 10). Winther Jørgensen och Phillips understryker vikten av att ha ett väl sammanhållet perspektiv, samtidigt som de framhåller möjligheterna till egna kreativa kombinationer av olika diskursanalytiska perspektiv, som dessutom går att kombinera med teorier från andra håll än de rent diskursanalytiska. Jag har som utgångspunkt valt att använda mig av Laclau och Mouffes diskursteori, med vissa kreativa inslag från såväl metodlitteraturförfattare som mig själv. Ansatsen är renodlat diskursanalytisk, jag har inte integrerat teorier eller metoder från andra håll.

Vid valet av teori och metod krävs således att man tar i beaktande såväl de filosofiska som de teoretiska och metodologiska delarna av paketet. Det krävs dessutom enligt min erfarenhet att man som författare av en magisteruppsats inte fastnar i filosofiska snirkelgångar eftersom tiden är begränsad, utan istället närmar sig diskursanalysen ur ett relativt praktiskt perspektiv – hur kan jag använda det här? Att mitt val föll på diskursanalysen beror för det första på att dess filosofiska grundstenar låg nära mitt eget synsätt på världen. De teoretiska utgångspunkterna var för det andra väl överensstämmande med mina tankar kring hur världen är uppbyggd, exempelvis vad som kan vara en diskursiv praktik. Slutligen beror mitt val till stor del på att jag för det tredje hade en klar bild över hur jag kunde använda diskursteorin. Det faktum att diskursteorin i sig inte innehåller någon särskilt väl utvecklad metodologi var inte ett hinder utan snarare en frihet, då jag med hjälp av de filosofiska och teoretiska delarna kunde skapa en modell som passade just mitt syfte och med vars hjälp mitt material gick att analysera.

Som utgångspunkt för min analys använder jag mig av Laclau och Mouffes modell för hur en diskurs är uppbyggd. Där Laclau och Mouffe studerar kampen mellan diskurser vill jag dock snarare ägna mig åt kartläggning av diskurserna och deras innehåll i första hand. Studier av kampen mellan diskurser görs främst i avgränsande syfte, för att skilja ut diskurser från varandra. Tänkandet i antagonismer och hur olika definitioner möts tror jag dock kan vara till hjälp då relationerna mellan definitioner av folkbibliotek och IT ska analyseras i kapitel sex. Metodlitteraturförfattare som Winther Jørgensen och Phillips (2000) och Neumann (2003) har också fungerat som inspirationskällor, liksom Hansson (1998). Ytterligare en stor inspirationskälla har redan nämnts, vilken har

inspirerat till såväl teorival som tillvägagångssätt och urval: Hedemarks och Hedmans (2002) diskursanalytiska studie av synen på användare.

Winther Jørgensen och Phillips väljer att komplettera Laclau och Mouffes modell med begreppet *diskursordning*. En diskursordning kan sägas vara mellanläget mellan en särskild diskurs och totaliteten av diskurser, det diskursiva fältet. En diskursordning är en samling diskurser som handlar om samma sak, som ”opererar i samma terräng” (2000, s. 64). Min avsikt är att studera den diskursordning som rör relationen mellan IT och folkbiblioteket.

Då man väljer diskursanalytisk ansats bör man fundera över om den verkligen är användbar för att undersöka det valda undersökningsobjektet. Jag vill undersöka ett antal texter i form av artiklar ur bibliotekstidskrifter. I texterna söker jag efter diskurser kring IT och folkbiblioteket. För mitt syfte passar en diskursteoretisk ansats, då den undersöker hur betydelse fixeras i olika diskurser. Vilken betydelse IT respektive folkbiblioteket tillskrivs är goda ledtrådar till vilken relation man anser att de båda har/ska ha. Här har jag god hjälp av den poststrukturalistiska språksyn jag antagit, där alla tecken får betydelse i relation till andra tecken. Således får till exempel folkbiblioteket sin betydelse först i relation till något annat, till exempel IT.

Vad gäller omfattningen på min studie sträcker den sig till att just kartlägga vilka diskurser och relationer som finns och hur de är utformade. Jag har inte för avsikt att bedriva någon kritisk forskning i meningen sådan forskning som syftar till att förändra samhället. Måhända kan en sådan effekt uppstå ändå, i och med att jag klarlägger denna diskursordning, men det är i sådana fall en oavsiktlig bieffekt.

Föreliggande studie undersöker också endast den språkliga delen av diskurser kring folkbibliotek och IT. Jag ansluter mig till Laclau och Mouffes diskursbegrepp, som innefattar såväl språk som handling (Laclau & Mouffe 2001, s. 107). Språk och handling konstruerar tillsammans vår värld. Därmed inte sagt att diskurser styr hur vi handlar. Jacob Torfing uttrycker det så att en diskurs i Laclau och Mouffes tappning ”informs, rather than guides social interaction.” (1999, s. 82). I min analys fokuserar jag på det språkliga planet, då jag utifrån mitt material endast kan göra kvalificerade gissningar av hur den språkliga delen av diskursen kring folkbibliotek och IT relaterar till de handlingar som utförs ute på folkbiblioteken. Dessa gissningar kommer dock att uttryckas i kapitel sju och nio.

Slutligen, något man alltid bör reflektera över då man antar en diskursanalytisk ansats är sin egen position i spelet. Jag är som forskare inte skild från det samhälle jag verkar i, eller det specifika sammanhang jag undersöker. Dekonstruktionen av en diskurs sker aldrig utifrån, eftersom jag som diskursanalytiker är en del av de strukturer jag vill dekonstruera (Winther Jørgensen & Phillips 2000, s. 56). De avgränsningar jag gör, av till exempel en diskursordning, blir av nödvändighet subjektiva operationer, då de utgår ifrån min hjärna. Den filtrering jag gör av sinnesintryck beror på den erfarenhet och kunskap jag har sedan tidigare (Neumann, 2003, s. 30-35). Det blir för mig som forskare viktigt att (1) själv hålla uppe en medvetenhet om min egen påverkan genom hela processen, samt (2) hela tiden motivera mina val och försöka göra min studie så genomskinlig som möjligt, så att läsaren själv kan utvärdera mina val. Öppenhet och

medvetenhet i forskningsprocessen är viktig inte minst för att det är det enda sättet att i en sådan tolkande ansats som diskursanalysen utgör erbjuda validitet (Hansson 1998, s. 15). Reliabilitet, det andra kriteriet för god forskning, kan i en diskursanalytisk studie främst erbjudas genom en tydlig och logisk framställning. Genom att vara öppen och motivera mina val, samt genom att arbeta noggrant med min framställning, hoppas jag kunna åstadkomma ett trovärdigt resultat.

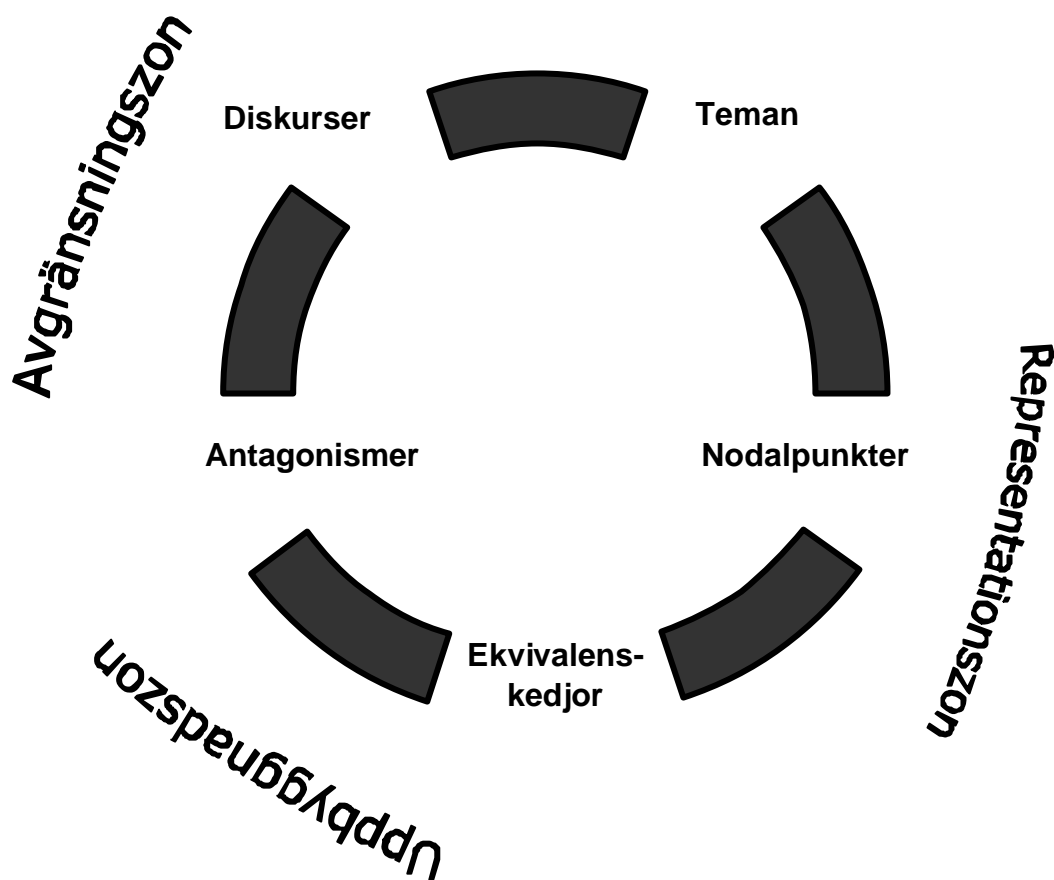
Så långt de teoretiska delarna. Jag har oundvikligen också nosat på de metodologiska delarna av paketet. I följande avsnitt kommer jag att tydliggöra och utveckla dessa.

3.4 Val av metodologiska utgångspunkter

Laclau och Mouffe ägnar sig framförallt åt teoriutveckling, och för att utifrån deras teorier kunna utforma en fungerande metodologi krävs en del kreativitet. Hedemark och Hedmans egenhändigt utformade analysmodell ger mig mod att själv försöka mig på ett modellbygge. En utgångspunkt blir Neumanns trestegsmodell enligt beskrivning nedan, liksom Winther Jørgensen och Phillips genomgång av hur en diskursanalys med diskursteoretisk ansats kan utföras. Analysen delas upp i två delar, en fokuserad på att identifiera diskurser, den andra på att identifiera relationer.

3.4.1 Del 1: Diskurser

Neumann föreslår att en diskursanalys utförs utifrån de tre stegen *avgränsning*, *representationer* och *uppbyggnad* (2003, s.47-64). Vad de tre stegen innehåller beskrivs på ett mer diskuterande teoretiskt plan, och några konkreta tips för utformningen av en studie ges inte. Jag väljer att utgå ifrån Neumanns tre begrepp och fylla dem med ett eget innehåll. De tre stegen används som en ram för analysen, och benämns härefter zoner. Ramen fylls sedan med den modell, utvecklad utifrån Laclau och Mouffes teoribygge, som Winther Jørgensen och Phillips föreslår (2000, s. 57-65).

Figur 1. Analysgång vid analys av diskurser

Modellen har stora likheter med en hermeneutisk cirkel. Jag ägnar mig åt ett tolkande arbete, och går från helheter till delar och tillbaka igen. Arbetet tar sitt avstamp i *avgränsningszonen*, där en avgränsning av diskursordningen görs. Den diskursordning jag valt att arbeta utifrån innehåller diskurser kring IT och folkbiblioteket. I denna diskursordning urskiljs sedan först några olika teman, som ett praktiskt verktyg för att kunna börja strukturera upp mitt material. Dessa teman är på inga sätt bindande för vilka diskurser som sedan definieras.

Den egentliga analysen startar i och med inträdet i *representationszonen*. I den identifieras de centrala representationerna, nodalpunkterna. Redan nu kan anar jag starkt att folkbibliotek och IT kommer att utgöra nodalpunkter, då det är en diskursordning innehållande diskurser om dessa två jag valt att avgränsa mig till.

I *uppbyggnadszonen* fortsätter analysen genom att element kopplas till nodalpunkterna i ekvivalenskedjor. Här börjar diskursens organisation skönjas (Winther Jørgensen & Phillips 2000, s. 57). I gränslandet mellan *uppbyggnadszonen* och *avgränsningszonen* avser jag också att undersöka hur argumentationer och resonemang bygger upp och

avgränsar diskurser, under rubriken "Antagonismer". Som konstaterats tidigare är det just i mötet med andra diskurser som en diskurs kan definieras, det är alltid i relation till något annat som ett tecken får betydelse.

Då nodalpunkter och element fastställts, bemödar jag mig särskilt om att fastställa hur folkbibliotek och IT konstrueras i de olika diskurserna. På så vis hoppas jag finna svar på min andra och tredje frågeställning, och samtidigt lägga grunden för nästa analytiska steg, analysen av relationen mellan de båda.

3.4.2 Del 2: Relationer

I den första delen av analysen dekonstruerar jag materialet i nodalpunkter och element, för att sedan konstruera diskurser utifrån dem. I del 2 fortsätter konstruktionen, men nu av relationer. Genom att studera de olika ekvivalenskedjorna och se vilka begrepp som knyts till folkbiblioteket och IT, hoppas jag analytiskt kunna konstruera de relationer som i materialet skapas mellan dem. Det är alltså relationen mellan föreställningar om folkbiblioteket och föreställningar om IT som jag kommer att analysera.

Diskurser har en förmåga att inte framträda en och en tydligt avskilda ifrån varandra, utan tvärtom sammanflätade och kluriga att avgränsa klart. Olika analytiker avgränsar diskurser på olika sätt, beroende på vilket perspektiv man har och vilket syfte man utgår ifrån. Då jag är en människa och inte en maskin kommer analysprocessen förmodligen inte att gå så förutbestämt stegvis som jag beskrivit den. Av läsbarhetsskäl kommer dock resultaten av min analys att framställas i den bestämda ordning som beskrivits ovan. Även om diskurser sällan är entydiga, kommer de av samma skäl att beskrivas som om de utgjorde separata enheter med relativt tydligt innehåll. Min analys bör därmed ses som en möjlig modell av flera, och som just en förenklad modell snarare än en fullständig avspegling av något slags verklighet.

4 Material

Undersökningsmaterialet för min studie utgörs av 37 artiklar ur bibliotekstidskrifterna Bibliotek i Samhälle, Biblioteksbladet, DIK Forum och Ikoner. Jag kommer i det följande att förklara varför jag valt ett skriftligt material, varför jag specifikt valt dessa fyra tidskrifter samt vad jag grundar urvalet av artiklar på.

Varför väljer jag ett skriftligt material? Jag ansluter mig till poststrukturalistiska antaganden om språket som ett konstituerande system, strukturerat i diskurser vilka bäst studeras i den konkreta användningen av dem. Jag väljer att studera texter, närmare bestämt diskurser som uttrycks i text. En text kan definieras som en samling tecken som är koherent och kommunikativ, den hålls ihop av ett ämnesinnehåll och har ett budskap att förmedla (Bergström & Boréus 2005, s. 16). Jag är inte intresserad av författarens intentioner med texten, utan vill betrakta texten på dess egna villkor, eller som Paul Ricoeur uttrycker det, ”textens autonomi” (Ricoeur, se Hansson 1998, s. 15). Såväl Ricoeur som Foucault gör skillnad på talad och skriftlig diskurs. Ricoeur tror att meningen i en diskurs går att utläsa ur en talad diskurs *fixerad i skrift*. Genom att studera en text når man inte bara meningen, utan skapar också möjlighet att förstå diskursen som sådan, liksom de handlingar som motiveras och utförs med utgångspunkt i diskursen.

Det finns flera fördelar med att använda sig av ett skriftligt och därtill redan skrivet material, bortsett från att det är ett bra ställe att leta diskurser på. Materialet är tillgängligt här och nu, det krävs inget alltför tidskrävande förarbete för att lokalisera och anskaffa det. Materialets tillgänglighet är också en viktig faktor för studiens intersubjektivitet, det blir möjligt för läsaren att själv studera mitt undersökningsmaterial.

Varför väljer jag just de fyra tidskrifterna? De fyra tidskrifter jag valt representerar olika röster inom biblioteksvärlden, och utgör därför en bred bas att bygga en textanalys på. Därmed är chansen större att jag lyckas lokalisera flera diskurser. Biblioteksbladet ges ut av Biblioteksforeningen och man säger sig granska och spegla ”nationell och internationell kultur- och bibliotekspolitik, biblioteksforskning, informations- och dokumentationsfrågor samt innehåller debatt och recensioner.” (Biblioteksbladet 2006). Bibliotek i Samhälle (BiS) ges ut av den socialistiska föreningen Bibliotek i samhälle. BiS består till stor del av debatter kring aktuella biblioteksfrågor, men man säger sig också skriva om ”bibliotekshistoria, framtidens bibliotek och om det rättvisa biblioteket” (Bibliotek i Samhälle 2006). DIK-Forum ges ut av fackförbundet DIK, vilka uppger på sin hemsida att man bland annat ”granskar och kommenterar kultur- och mediepolitiken, rapporterar om vad som händer på de arbetsplatser och inom de yrken där våra medlemmar arbetar.” (DIK-Forum 2006). Slutligen Ikoner, som ges ut av BTJ (Ikoner 2006). På Ikoners egen hemsida är det tunnått med information om tidskriften. På Tidskrift.nu, en webbplats där information om kulturtidskrifter ges, sägs Ikoner ha ambitionen att ”vara ett seriöst debatt- och essäorgan med högt i tak och med möjlighet att tycka färdigt och få skriva till punkt. Ambitionen är att via bibliotek, arkiv, museer och andra minnesfunktioner aktivt bidra till den allmänna kultur- och samhälls-

diskussionen, inte minst för att visa att det är där dessa institutioner hör hemma.” (Tidskrift.nu 2006).

På vilka grunder väljer jag ut artiklar? Liksom Hedemark och Hedman (2002) använder jag de urvalskriterier som Hansson (1998) ställer upp i sin avhandling, kriterier lånade från Foucault. De är egentligen menade för att avgränsa en diskurs, men fungerar enligt Hansson utmärkt även för urval av källor (1998, s. 26). Jag finner dessa kriterier fruktbara som verktyg för urval även för min studie. Urvalskriterierna ser ut som följer:

- *Källorna ska samlas kring och relateras till ett och samma objekt.*
- *Källorna ska kunna kopplas samman i kraft av form och/eller sammanhang.*
- *Källorna ska kunna belysa relationen mellan enstaka utsagor eller skeenden och de övergripande strukturer inom vilka dessa ryms.*
- *Källorna ska kunna relateras inbördes genom vissa gemensamma teman som binder samman och formar dess sammanhang.* (ibid., s. 26)

Jag har lokaliserat mitt material via Artikelsök. Där indexeras artiklar ur de fyra tidskrifter jag valt att använda som källmaterial. I alla artiklar jag använder nämns folkbibliotek och IT-relaterade begrepp såsom IT, Internet, nätet, webb*, informations-samhället, informationsåldern och informationsrevolutionen. Det *gemensamma objektet* kan sägas vara relationen mellan dessa fenomen. Härmed har de dessutom också *gemensamma teman*, och uppfyller också det sista kriteriet.

Artiklarnas *sammanhang* och *form* är likartade. De är alla på svenska och berör det svenska folkbiblioteket. Jag har valt att sortera bort recensioner, då de oftast endast innehåller korta referat av innehållet i det som recenseras och inte berör folkbiblioteket och IT annat än i förbigående. Artiklarna sträcker sig över tidsperioden 2000-2005. Denna avgränsning görs eftersom mitt fokus ligger på konstruktionen av relationer mellan folkbibliotek och IT. Enligt min mening kan IT räknas som relativt etablerat på folkbiblioteken under 2000-talet. Därmed har också olika konstruktioner av relationer haft tid att växa fram. Att jag valt att använda mig av en period och inte ett enskilt år beror på att jag avser att kartlägga de diskurser som finns under 2000-talet. Med ett nedslag i ett år riskerar jag att bara få material kring någon eller några diskurser, då debatten det året kanske centrerar sig kring dessa. Den tidsmässiga avgränsningen beror också på att den frambringade en hanterlig mängd material.

Huruvida artiklarna *belyser relationen mellan enstaka utsagor och övergripande strukturer* återstår att se. Jag har strävat efter en spridning i materialet genom att söka i flera tidskrifter, och använda flera versioner av söktermerna. Spridningen är en förutsättning för att de enstaka utsagorna ska kunna sättas i ett sammanhang. Jag har för avsikt att använda tidigare forskning som jämförande material. På så sätt hoppas jag även kunna fånga de övergripande strukturerna och sätta in mina resultat och de utsagor jag fokuserar på i ett större sammanhang.

5 Analys av diskurser

Med det här kapitlet inleder jag min analys av de 37 artiklarna. Eftersom mitt analytiska fokus främst ligger på relationen mellan folkbiblioteket och IT, ska det första kapitlet ses som ett förarbete till följande avsnitt där själva relationen analyseras. Det rör sig alltså här om en relativt kortfattad genomgång av diskurser och hur folkbibliotek och IT konstrueras i diskurserna.

I kapitel tre beskrev jag hur min avsikt i analysens inledande skede var att definiera de centrala element eller nodalpunkter som diskurser byggs upp kring. Vid en närmare läsning har det visat sig att alla utsagor rör sig kring två nodalpunkter, folkbibliotek och IT. Av den anledningen har utformningen av min analys modifierats en smula, den fokuserar nu på folkbibliotek och IT som nodalpunkter, och ser vilka andra element som knyts till dem. Jag har valt att som ett första steg dela upp utsagor kring folkbibliotek och IT i två teman, Demokrati och Informationsförmedling, då dessa två i ett initialt skede framstår som de områden där folkbibliotek och IT främst diskuteras. Märk dock att dessa teman inte är styrande för den definition av diskurser som sedan ska göras, utan endast fungerar som en första grov strukturering.

Efter att konstruktioner av folkbibliotek och IT undersökts inom dessa teman fortskrider analysen genom att diskurser identifieras utifrån de ekvivalenskedjor av element som funnits knutna till folkbibliotek och IT. Identifikationen av diskurserna föregås av en undersökning av eventuella tecken på diskursiv kamp, antagonismer, som kan skönjas i materialet. På så sätt kan diskursernas gränser identifieras, och min tro är att själva identifikationen av diskurser därmed underlättas.

Innan själva analysarbetet tar sin början vill jag här ta upp några punkter som kan vara av vikt att känna till för att läsningen av analysen ska gå smidigare.

En tredje nodalpunkt utöver folkbibliotek och IT som jag funnit är användare. Alla beskrivningar av uppgifter handlar om användarna och hur folkbibliotek och IT förhåller sig till dem. Jag har valt att inte göra någon explicit analys av användare som nodalpunkt, inga ekvivalenskedjor beskrivs, då användare i sig är en punkt värdig en egen uppsats, som Hedemark och Hedman (2002) så förtjänstfullt har visat. Användare är en ofrånkomlig ingrediens i varje diskurs om folkbibliotek och IT, och blir en invävd del av analysen av de båda.

Jag har försökt att närma mig texterna så förutsättningslöst som möjligt. Det är av den anledningen jag börjar med att söka övergripande teman, för att inte redan från början låsa fast mig i snäva definitioner i form av förslag till diskurser. Liksom Hedemark och Hedman förser jag mina citat med siffror istället för fullständiga referenser, som en markering av att jag behandlar undersökningsmaterialet som en helhet (2002, s. 20). I slutet av uppsatsen finns en artikelförteckning, så att den som så önskar kan se vilken artikel varje nummer syftar till.

5.1 Tema Demokrati

Det första tema jag finner i texterna är temat Demokrati. Många av artiklarna nämner demokrati och ett demokratiskt samhälle som ett ideal.

5.1.1 Folkbibliotek och demokrati

Demokrati är ett centralt element då man talar om folkbibliotek. Exempel på uttalanden kring folkbiblioteket och demokrati är:

Bibliotek är en demokratisk miljö i ett offentligt rum. Det är medborgarnas servicepunkt, informationscentral och kunskapsbank. (35)

Bibliotekens strävan är att ge lika god service till alla låntagare. (18)

I detta kaos är det nödvändigt med ett folkhemsbygge med allmännytta och kollektivtrafik. (4)

I ovanstående citat ser vi biblioteket konstruerat som en demokratisk institution. Det är till för alla och ger alla fri tillgång till information. En del av temat Demokrati där bibliotekets demokratiska roll uttrycks är i utsagor som handlar om upphovsrätt.

I Sverige har vi inga starka konsumentorganisationer varför institutionerna har tagit på sig rollen av att försvara allmänhetens tillgång till digitaliserat material via biblioteken. (30)

Här lägger man på folkbiblioteket rollen att stå på användarnas sida, att fungera som en motvikt mot de kommersiella intressen som vill ha betalt för allt. Biblioteket konstrueras som en förkämpe för medborgarnas rättigheter i förhållande till starka upphovsrättsorganisationers hävdande av sina rättigheter. Föreställningen att folkbiblioteket ska ge fri tillgång till information åt alla hotas av en strikt reglering för upphovsrätt.

Ett fåtal artiklar tar upp integritet som en aspekt på demokrati. Då det nämns handlar det om användarens perspektiv på frågor kring huruvida biblioteken ska kunna kontrollera sina användare och vad som sker på biblioteket.

Jag är inte särskilt oroad över att det är tekniskt möjligt att på biblioteken göra sådant som jag anser otrevligt... .. Däremot är jag synnerligen oroad över andra aspekter. Det är två ting jag vill diskutera i denna artikel. Dela [sic] konsekvensen av att det blir spårbart vem som söker efter viss information och del [sic] hur biblioteken ser på brevhemligheten när breven sänds med e-post. (3)

Ett centralt element som de flesta artiklar nämner vad gäller bibliotekens makt över vad som sker i deras lokaler är istället *kontroll*. Själva begreppet kontroll uttalas inte

explicit, den enda gång det förekommer sker det i sentensen ”enkla former för social kontroll” (5). Ändå är det vad jag tolkar som det centrala i sammanhanget, i form av ”begränsningar” och ”gränser”.

Skall biblioteken fungera som en distributionskanal, där allt som produceras i skrift och bild får flyta fritt? Om så är fallet, vore det väl bäst att genast lägga ner de offentliga biblioteken, och istället använda pengarna för att ge var och en gratis internet-uppkoppling. (11)

Och man frågar sig förstås: var ska gränsen dras för tillgänglighet på folkbiblioteken? Någon gräns måste naturligtvis dras eftersom vi lever i en värld av begränsade resurser. (5)

Notera att det inte är mot integriteten man ställer upp sina argument, utan mot en bild av biblioteket som total tillgängliggörare. Det finns dock även utsagor där användares situation till viss del är det som motiverar begränsningarna:

Ska vi verkligen inte ha någon koll på vad barnen bär hem? Visst finns det massor av invändningar mot en så otidsenlig och moralistisk linje som att vi ska hålla ett litet öga på om minderåriga lånar sådant som de rimligen inte kan tillgodogöra sig, men inte kan vi frånsäga oss allt ansvar? Vad är då alla vackra ord om vår vägledande, pedagogiska, läsfremjande och professionella roll att hjälpa tillrätta i massmedia- och informationsdjungeln värda? (8)

Barns användning av internet på bibliotek kräver eftertanke. Här har vi som vuxna, precis som i alla andra sammanhang som rör barn, ett gemensamt ansvar att hjälpa, leda och styra. (6)

Begränsning är här inte ett negativt laddat ord. Det är en nödvändighet av omtanke om barnens situation. Inte bara barn, utan också vuxna ska dessutom skyddas mot kränkningar, vilket framkommer tydligare i citat där både folkbibliotek och IT diskuteras. Med kränkningar menar man då att inte utsättas för kränkande material såsom pornografi. Begränsningarna motiveras som synes ovan även med de begränsande resurser som folkbiblioteket har och med en hänvisning till bibliotekets huvuduppgifter, som behöver främjas. Vad huvuduppgifterna består i uttrycks inte explicit, men det tycks framförallt handla om informationsförmedling.

En kamp mellan värden pågår; yttrandefrihet mot rätten att inte bli utsättas för kränkande material, fri tillgång till information mot bibliotekets värderingar kring vad som platsar i ett demokratiskt samhälle. Vissa förespråkar en mer tillåtande linje, medan andra förespråkar en mer begränsande linje. Lite tillspetsat kan man säga att folkbiblioteket har två ekvivalenskedjor kopplade till sig under temat demokrati:

- hjälpa
- stödja
- demokratisk institution
- till för alla
- ge fri tillgång till information
- främja allas rätt till information
- motvikt till kommersialism

Men också:

- skydda
- vägleda
- kvalitetskontrollera
- förhindra kränkning

Båda kedjorna har demokratiska värden som allas rätt till information och allas rätt till skydd från kränkning i grunden. På så sätt ligger de nära varandra, och det verkar bli extra viktigt att försvara sin ståndpunkt då de utsäger man definierar sig emot grundar sig på samma värden som de egna utsagorna. Kanske är det så att antagonismen blir hetare då utsagorna står närmare varandra? En djupare analys av denna antagonism görs senare i uppsatsen.

I Demokratitemat är definitionen av folkbiblioteket som en demokratisk institution den starkaste trenden. Folkbiblioteket har två ekvivalenskedjor kopplade till sig under temat, en som betonar folkbiblioteket som främjare av olika fri- och rättigheter, och en som betonar folkbibliotekets roll som beskyddare och vägledare.

5.1.2 IT och Demokrati

IT:s roll i temat demokrati visar sig vara en komplex historia. Genomgående för beskrivningar av IT är att den har flera olika roller, både positiva och mer hotfulla sådana. Exempel på utsagor kring IT och demokrati är:

En ökad användning av IT inom såväl den demokratiska processen, det offentliga samtalet, som samhällsservicen, förvaltande, kan onekligen leda till oanade vinster såväl ekonomiskt som demokratiskt och är redan en självklarhet för många aktiva informationskompetenta medborgare. (13)

Internet öppnar för helt nya möjligheter för människor och grupper av människor att informera sig om skilda ämnesområden och att själva sprida yttranden. Informationsfriheten – friheten att inhämta och ta emot upplysningar samt att i övrigt ta del av andras yttranden – är en hörnsten i en demokrati som den svenska. En annan hörnsten är yttrandefriheten. Internet innebär att utövandet av dessa grundläggande friheter främjas. (8)

IT beskrivs i utsagorna som ett verktyg med potential att användas i demokratins tjänst. Den öppnar för nya möjligheter i och med att fler kan få tillgång till information, men också i det att fler kan sprida information.

Samtidigt kan givetvis Internet användas för brottslig verksamhet liksom för annan verksamhet som utan att vara brottslig kan upplevas som stötande av en större allmänhet eller skadlig för barn. (8)

Det sägs att Internet är så förträffligt demokratiskt. Den som lyfter blicken lite högre än den egna bildskärmen inser att det kan bli precis tvärtom. (9)

Varken klyfta eller bro är de mest illustrativa metaforerna, utan det handlar snarast om en stege, där man måste börja med första pinnen och sedan klättra uppåt. Ju högre upp desto mer underlättar och berikar IT för individen såväl i medborgar- som brukarrollen. Men för varje pinne blir de som hänger med allt färre... (13)

Samtidigt kan IT användas för brottslig verksamhet eller som verktyg för ett uteslutande ur demokrati. IT kan användas som verktyg för både demokratiska och icke-demokratiska krafter. Liksom folkbiblioteket har IT två ekvivalenskedjor kopplade till sin roll i demokratin:

- främjar demokrati
- främjar yttrandefrihet
- främjar informationsfrihet
- en förutsättning för aktivt medborgarskap
- verktyg
- rationaliserar

Och:

- problematiskt i demokrati
- en utmaning
- kan användas för brottslig verksamhet
- skapar klyftor

De två ekvivalenskedjorna står inte egentligen i något konfliktladdat förhållande, det är snarare så att framtiden för IT består av dem båda men kan få övervikt åt något av hållen. Eliasson beskriver tre inriktningar för diskurser om informationssamhället, där man i den tredje talar om informationssamhället i paradoxer (2005, s. 171-172). Dessa två ekvivalenskedjor är talande exempel på sådana paradoxer. IT är en utmaning, ett fenomen som skapar klyftor. Samtidigt ska IT användas för att övervinna utmaningarna i det demokratiska samhället och har potential för att överbrygga de klyftor som skapas. Den centrala slutsatsen i utsagorna är att för att IT ska kunna fungera som en positiv kraft i medborgarnas liv krävs att det finns någon som hjälper dem att navigera rätt.

IT beskrivs i Demokratitemat som ett verktyg med potential att användas både i bra och mindre bra syften. Den kan dels främja demokrati och medborgerliga friheter, och dels

användas för brottslig verklighet och skapa klyftor mellan de som har tillgång till den och inte.

5.2 Tema Informationsförmedling

Ett andra urskiljbart tema i texterna är temat Informationsförmedling. Gränsen mellan utsagor kring informationsförmedling och utsagor kring demokrati är flytande, eftersom demokrati för folkbibliotek såväl som för IT till stora delar handlar om informationsförmedling. De utsagor som jag valt att placera under temat Informationsförmedling har dock informationsförmedling just som sitt centrala tema, det beskrivs inte som ett sekundärt verktyg för att uppnå demokratiska ideal. Vid en första anblick verkar utsagor om informationsförmedling mindre värdeladdade än de som rör demokrati. Som vi ska se är dock bilden inte så entydig vid andra anblicken.

5.2.1 Folkbibliotek och informationsförmedling

Folkbiblioteket har enligt utsagor som jag placerat in under temat Informationsförmedling som sin huvuduppgift att strukturera och tillhandahålla information. Utöver det finns det också ett behov av handledning för användarna. För det besitter bibliotekarierna den rätta kompetensen.

Ändamålet för de flesta biblioteken är att tillhandahålla informations tjänster [sic] av hög kvalitet. (7)

Att strukturera information är bibliotekens hemmabana men hur förberedd är man? (20)

Till de flitigaste bloggarna hör faktiskt även bibliotekarier. Inte alls underligt egentligen, eftersom bloggandet till viss del handlar om att göra vad bibliotekarier alltid gjort – spåra upp, samla in, strukturera och tillhandahålla information för andra. (37)

*Vi kom fram till att vår yrkesroll snabbt var på väg att förändras – från att informationssökningen utfördes över disk av bibliotekarien, till att allmänheten efterhand **själv** fick tillgång till bibliotekets alla informationsresurser. Men att enbart ge **tillgång** till sökverktygen räcker inte, märktes allt tydligare. Den traditionella relationen referensbibliotekarie-låntagare höll på att ersättas av rollen som handledare – med ökade krav på pedagogisk kompetens. (32)*

Här ser vi ett exempel på det rollbyte som enligt en del utsagor krävs för att folkbiblioteket ska bestå. En traditionell roll som tillgängliggörare beskrivs i en del utsagor som förlegad, och ska nu kompletteras eller till och med ersättas av en roll som handledare.

Folkbiblioteket har vad gäller informationsförmedling följande uppgifter:

- tillgängliggör
- strukturerar
- handleder
- har kompetensen

Uppgifterna är vid en första anblick inte värdeladdade. Det vill säga, inte förrän diskussionen kommer in på *vad* man bör tillhandahålla.

Biblioteket kan besluta att ge tillgång till den information som står i överensstämmelse med just det bibliotekets målsättning. (7)

Biblioteken hindrar ingen att yttra sig, men alla yttrande i vad form det vara månne har inte i biblioteket att göra. (4)

Även under det här temat finns tecken på att det inte handlar om ett totalt tillgängliggörande, utan att man vill att biblioteket i viss utsträckning ska utöva en form av kontroll. Kontrollen motiveras med de kvalitetskriterier som ett bibliotek bör ställa upp för det som erbjuds innanför dess väggar.

Folkbibliotekets huvuduppgift är att fungera som en informationscentral. Andra roller, som mötesplats och kulturinstitution, nämns mycket sällan. Det kan bero på att artiklarna hör hemma i en diskursordning där informationsförmedling är ett centralt värde, medan de andra rollerna får större utrymme i andra diskursordningar. Mer om detta i kapitel sex.

Under temat Informationsförmedling ges folkbiblioteket uppgiften att strukturera och tillgängliggöra information. En uppgift som beskrivs som ny läggs till, där man också ska handleda användaren i användandet av det man tillgängliggör

5.2.2 IT och informationsförmedling

Beskrivningarna av IT under temat Informationsförmedling bär stora likheter med de tidigare beskrivningarna under temat Demokrati, i det att där finns en dubbelhet. Den ses dels som en möjlighet att nå all världens information, och dels en svårighet, då all världens information är svårhanterlig.

Internet har inneburit en revolution för all informationshantering. (6)

Informationsfloden dränker oss. (20)

Gamla sätt att resonera kring urval håller inte längre. Mängden av information på nätet är obegripligt stor – och kostnaden för att komma åt all denna information är obegripligt liten. Informationen är dessutom tillgänglig i realtid; den finns där, tillgänglig i princip i samma ögonblick som den läggs ut, varhelst i världen detta än sker. (6)

Det krävs tekniska lösningar att sortera den enorma mängden av information på nätet. Den som söker vill finna uppgifter snabbt och träffsäkert. Av den anledningen är uppmärkning och klassificering nödvändig. (9)

IT:s främsta kännetecken i utsagorna är att den möjliggör en enorm spridning av information och behöver struktur. En ekvivalenskedja kan se ut som följer:

- tillhandahåller enorm mängd information
- revolution
- flod av information
- behöver struktureras

IT konstrueras i ovanstående ekvivalenskedja som en ny kraft som medför nya utmaningar, i citaten framträder tydligt att IT ses som något nytt och revolutionerande. Den beskrivs som en revolution och en flod av information, vilken tillhandahåller en informationsmängd som är ”obegripligt stor”, ”enorm”, ”gigantisk”. Mängden behöver struktureras för att kunna nyttjas effektivt. Här finns en koppling till en av McOmbers definitioner, teknologi som nyhet (1999). Den bär stora likheter med ovanstående ekvivalenskedja. Här finns också tydliga tecken på att man följer ett av de huvudspår för teorier om informationssamhället som Webster beskriver. På det spåret talar man om detta samhälle som något nytt.

Det finns under temat informationsförmedling också utsagor som kopplar ihop IT med ett marknadsekonomiskt tänkande. Ett exempel följer nedan.

Internet har öppnat en torghandel med ett nytt marknadstänkande. Lite anarkistiskt som ett Kristiania, men så var också hippies pionjärer på Internet. Första jointen är gratis med sedan tar man betalt. ... Fast marknadstorget saknar en fungerande rättighetshandel. Ingen tycks heller bry sig, utom mediejättarna som gärna använder upphovsrätten som vapen. (28)

I detta såväl som i andra citat finns drag av ett marknadsekonomiskt tänkande, i termer som ”effektivitet” och ”marknadstänkande”. IT upplevs ha fört med sig detta tänkande, och det är också IT som behöver hanteras effektivt.

IT beskrivs i Informationsförmedlingstemat som en revolution som bär med sig en informationsflod i behov av strukturering. Den tycks också föra med sig ett marknads-tänkande till folkbiblioteket.

5.3 Antagonismer

I analysmodellen på sidan 24 har vi nu nått gränslandet mellan *uppbyggnadszonen* och *avgränsningszonen*. Här undersöker jag hur argumentationer och resonemang bygger upp och avgränsar diskurser. Dessa argumentationer och resonemang kan också

beskrivas med begreppet antagonismer, som i diskursteorin syftar till den kamp mellan diskurser som alltid pågår. Olika ekvivalenskedjor utgör tecken på olika diskurser, då de utgör olika sätt att definiera de flytande signifikanterna folkbibliotek och IT. I texterna finns tre ekvivalenskedjor knutna till folkbiblioteket, och tre knutna till IT. De olika ekvivalenskedjorna bildar en grund för att utdefiniera olika diskurser. I arbetet med att skilja ut diskurser är det tänkande i antagonistiska förhållanden som Laclau och Mouffe förespråkar till stor hjälp. En diskurs skapas alltid genom en avgränsning. Element får betydelse genom sin relation till andra element.

En antagonism som redan nämnts är den som syns mellan främjande och kontroll under temat Demokrati, där demokratiska värden ställs mot varandra. Eftersom båda sidor hämtar sin kraft ur demokratisk retorik fylls ett och samma begrepp, till exempel frihet, med flera olika betydelser. Ur denna antagonism kan två olika diskurser utläsas. Den första baserar sig på de första ekvivalenskedjorna under temat Demokrati för folkbiblioteket respektive IT och samlar sig kring föreställningar om folkbiblioteket som en demokratisk institution som ska främja den fria tillgången till information, och IT som ett möjligt demokratiskt verktyg. Den andra baserar sig på de andra ekvivalenskedjorna under temat Demokrati för folkbiblioteket respektive IT, och samlar sig kring föreställningar om folkbiblioteket som en skyddande och kontrollerande institution, och IT som ett problem i behov av kontroll. Den första benämner jag Demokratidiskursen, den andra Kontrolldiskursen. Som vi snart ska se är relationen mellan dessa diskurser inte så entydig i sin antagonism som det först kan verka, men i syfte att kunna avgränsa dem från varandra fokuseras här antagonismen.

Den tredje diskursen där informationsförmedling sätts i centrum benämns härmed Informationsförmedlingsdiskursen. Den har ingen tydlig antagonism kopplad till sig om kan användas i avgränsande syfte. Ur de ekvivalenskedjor som finns i temat Informationsförmedling anser jag dock att en sådan diskurs ändå kan utläsas. Under temat Informationsförmedling finns också drag av en marknadsekonomisk diskurs. IT kan sägas ha denna diskurs i släptåg.

Således kan fyra diskurser utläsas ur mitt material, en Demokratidiskurs, en Kontrolldiskurs, en Informationsförmedlingsdiskurs och en Marknadsekonomisk diskurs. Benämningarna på diskurserna baserar jag i enkelhetens namn på de element som utöver folkbibliotek och IT är de mest centrala i varje diskurs.

5.4 Diskurser

Nedan följer en närmare beskrivning av de fyra diskurser som jag avgränsat. Avgränsningarna av diskurserna kunde ha sett ut på ett annat sätt. Analysen är utförd på så vis att den stämmer överens med mitt syfte och ”den dramaturgi som varje undersökningsprojekt väljer att skapa” (Börjesson, se Eliasson 2005, s. 174). Det har sagts förut, men jag vill ändå poängtera att tyngdpunkten av min analys ligger i nästa kapitel. Därför är beskrivningen av diskurserna relativt kortfattad.

5.4.1 Demokratidiskursen

Den första diskurs jag avgränsat är Demokratidiskursen. Den kännetecknas av utsagor kring demokrati som ett eftersträvansvärt värde, samt av utsagor kring hur folkbibliotek och IT förhåller sig till demokrati. Jag vill här understryka att demokrati också i de andra diskurserna är ett viktigt element, dock inte ett så totalt centralt sådant som i de utsagor jag valt att placera i Demokratidiskursen.

I Demokratidiskursen konstrueras folkbiblioteket som en institution med en i det närmaste självklar identitet som demokratisk institution. Denna identitet har varit den uttalade grunden för folkbibliotekets existens alltsedan dess framväxt i början av förra seklet (Hansson 1998, s. 86). Det demokratifrämjande arbetet finns som ett formulerat mål på alla nivåer, alltifrån UNESCO:s folkbiblioteksmanifest till lokala biblioteksplaner (Hansson 2005, s. 43). I Demokratidiskursen framhålls att folkbiblioteket ska tillgängliggöra och främja den fria tillgången till information. Det ska också värna allas rätt till information, genom att till exempel göra särskilda satsningar för utsatta grupper. Det finns också ett fåtal utsagor där folkbiblioteket ges ett ansvar för att skydda användarens integritet, som en demokratisk rättighet.

IT beskrivs i Demokratidiskursen som ett möjligt verktyg, vilket kan användas i demokratifrämjande syften. Den möjliggör ett mer aktivt medborgarskap. Demokratidiskursen finns sällan i denna renodlat fria form, där folkbibliotek och IT kan användas fritt för demokratiska syften. Oftast blandas den med följande diskurs, där olika former av kontroll står i centrum.

5.4.2 Kontrolldiskursen

I den andra diskurs jag uttytt ur mitt undersökningsmaterial återfinns utsagor från båda teman, såväl Demokrati som Informationsförmedling. Gemensamt för utsagorna som jag placerat i den är att de samlas runt olika former av kontroll. Jag har därför valt att benämna den Kontrolldiskursen.

Kontrolldiskursen består av utsagor där frihet visserligen fortfarande är ett centralt värde, men där man tar upp andra aspekter på friheten. Exempel på sådana aspekter är friheten att slippa utsättas för kränkande material och bibliotekens och delvis också användarnas frihet att välja vad man vill ska finnas på ett folkbibliotek. I uttalat syfte att främja sådana friheter förespråkar man olika former av kontroll.

Då det gäller kontroll har folkbiblioteket huvudrollen. Jag har valt att sammanföra lite olika former av kontroll, vilka har olika syften under denna rubrik, då det övergripande syftet ändå tycks vara det samma: att kontrollera användarna. Ordet kontroll får lätt en negativ klang, och det bör noteras att kontrollen ofta tar sig uttryck i mildare former, som ett slags vägledning. Kontrollen har ofta som uttalat syfte att främja något slags demokratiskt värde, såsom att förhindra kränkning, och motiveras annars med ekonomiska motiv och ett främjande av folkbibliotekets huvuduppgifter. I de utsagor som finns om informationsförmedling och kontroll handlar kontrollen snarare om vad biblioteket bör tillhandahålla, i termer av kvalitet.

I Kontrolldiskursen framställs IT som en företeelse i behov av kontroll. IT innebär också att klyftor skapas mellan de som kan nyttja den och de som inte kan det. Det finns bra användningsområden, men fokus ligger på de mindre bra. Noteras bör att det i diskursen inte sägs något om hur människor borde använda IT i sin privata sfär. Diskursen handlar om användning av IT på en mer offentlig arena i form av folkbiblioteket.

5.4.3 Informationsförmedlingsdiskursen

Den tredje diskursen skiljer sig från de föregående i och med att värdeladdade argument inte är lika frekventa i den. Så länge man inte diskuterar *vad* som ska förmedlas framstår diskursen som relativt neutral. Den handlar om hur information på bästa sätt ska förmedlas till användarna. Såväl folkbiblioteket som IT ses som informationsförmedlare, dock med olika förtecken. Folkbiblioteket är en institution med vanan inne. Här finns kompetensen för en effektiv informationsförmedling genom förmågan till strukturering. IT konstrueras i Informationsförmedlingsdiskursen som en enorm resurs med stor potential. IT kan inte förmedla information fullt ut på ett bra sätt på egen hand. Ett behov av struktur och guider i strukturen uttrycks.

5.4.4 Den Marknadsekonomiska diskursen

En svag tendens till en Marknadsekonomisk diskurs finns i materialet, ännu inte stark nog för att några särskilda slutsatser ska kunna dras om den. Jag har en misstanke om att denna diskurs kanske kan framträda något tydligare i analysen av relationer.

Ovanstående beskrivning av de fyra diskurserna är även på andra ställen mager. Det beror på att det som rör relationen mellan folkbiblioteket och IT undviks. Som vi kommer att se har diskurserna något av sitt centrum i relationsdiskussioner.

6 Analys av relationer

I den första delen av analysen dekonstruerade jag materialet i ekvivalenskedjor kring nodalpunkterna folkbibliotek och IT, för att sedan konstruera diskurser utifrån dem. I del två fortsätter konstruktionen, men nu av relationer. Genom att studera utsagor kring folkbibliotek och IT hoppas jag analytiskt kunna konstruera de relationer som skapas mellan dem. Det är alltså relationen mellan föreställningar om folkbiblioteket och föreställningar om IT som kommer att analyseras här. Föreställningarna har ovan delats upp i olika ekvivalenskedjor, hemmahörande i olika diskurser. Kartläggningen av relationer kommer därför att göras utifrån dessa ekvivalenskedjor och de diskurser de är en del av.

Jag börjar dock kapitlet med en reflektion över det som jag i det inledande avsnittet noterade att alla utsagor tar sitt avstamp i, de två världsbilder som hänger ihop med hur man sedan väljer att definiera relationen mellan folkbiblioteket och IT.

Webster menar att diskussioner kring informationssamhället följer två huvudspår. Följer man det ena ser man samhället som nytt och förändrat, följer man den andra anser man att ingenting egentligen har förändrats. (Webster 2002, s. 5; Hansson 2005, s. 12-13). Olika synsätt ger olika sätt att hantera folkbibliotek och IT. Om det är något nytt, krävs kanske också nya sätt att hantera det. Om inget förändrats – tja, varför då ha någon annan relation till IT än den man har till övrigt som finns på biblioteken?

Utsagor där IT beskrivs som något nytt och något som för med sig ett nytt sorts samhälle finns det gott om, även om det märks att det gått några år sedan IT infördes på biblioteken. Man talar om IT som något som redan finns där. IT är ett faktum, det går inte att välja att inte ta till sig det. Man måste istället välja hur man vill hantera det.

Men även om webbifieringen av samhället har nackdelar och oavsett vad man tycker om denna har webbifieringen definitivt kommit för att stanna...
(36)

Internet har inneburit en revolution för all informationshantering. (6)

Bibliotekens arbetssätt förändras. ... Bibliotekariernas yrkesroll förändras.
(33)

Det rör sig om en förändring så stor att den kan kallas en revolution, en förändring som kommit för att stanna. För bibliotekens del återstår bara att välja om man vill vara med eller inte. Väljer man att inte ta till sig IT så riskerar man att inte längre ha någon betydelse i informationssamhället.

I artiklarna hittar jag inga utsagor där man uttrycker det så att *inget* har förändrats. Däremot finns det exempel där man anser att förändringen inte behöver vara särskilt stor eller annorlunda jämfört med tidigare förändringar.

En del känner nog samma osäkerhet inför Internetresurserna idag, som man gjorde inför referensböckerna i början av sin yrkeskarriär. ... Kanske är nu tiden inne för att vi ska börja ta oss an resurserna på Internet på samma sätt som vi alltid tagit oss an de tryckta referenskällorna och använda Internet ungefär som vi använder bibliotekskatalogen? (34)

Jag berättar det här därför att det finns så många som säger att nu lever vi i en ny tidsålder där allt är nytt, tänk bara på Internet. Men det har hänt förr att det kommit nya medier. Man kan faktiskt lära sig av historien. Det är så vitt jag förstår inget stort problem för våra bibliotek i dag att det står massor av böcker på hyllorna som handlar om våld, sex och politik och det ordnas inga paneldiskussioner på Bokmässan om det. (23)

I alla tre diskurser finns båda spåren representerade i olika hög utsträckning. I Demokratidiskursen är det vanligast att tala om IT som något nytt och potentiellt revolutionerande för demokratin. I Informationsförmedlingsdiskursen är IT ofta en revolution i behov av strukturering. Ett vanligt argument i Kontrolldiskursen är att IT kan hanteras precis som annat på biblioteket. Här finns implikationer om att Kontrolldiskursen kan få helt andra konsekvenser än de två övriga för hur man hanterar IT på biblioteken. De två första kan alltså sägas höra hemma i Websters första huvudspår, medan Kontrolldiskursen åtminstone delvis hör hemma i det andra.

Med denna allmänna notering om hur man ser på nytt och oförändrat i de olika diskurserna är det dags att på allvar ta tag i relationerna mellan folkbiblioteket och IT.

6.1 Demokratidiskursen

Då man antar det första synsättet och ser IT som en del av ett nytt samhälle som folkbiblioteket måste hitta en plats i, blir det centralt att försöka beskriva hur folkbiblioteket bidrar i detta samhälle.

Tanken bakom projektet Ordbron är att med hjälp av digital teknik ge bästa service till biblioteksbesökare som inte pratar eller läser svenska. Det viktigaste redskapet är Internet. (27)

Vi kommer under överskådlig tid att ha många som saknar förmåga att använda e-myndigheterna säger Gunnar Lund. Det får inte bli ett handikapp. Här kan folkbiblioteken spela en viktig roll, eftersom det går att få hjälp vid datorn. (21)

På alla dessa punkter är landets drygt 1500 folkbibliotek och deras kompetens, en nödvändig förutsättning för att kunna garantera medborgarna möjlighet att med hjälp av IT kunna tillvarata sina medborgerliga fri- och rättigheter. (13)

Vi ser detta projekt som nödvändigt om man har som mål att biblioteket ska minska gapet mellan de som hittar rätt i informationssamhället och de som

surfar vilse. Satsar vi inte på att få med alla på kunskapens nya vägar, så är risken att vi istället bidrar till ökande klyftor som till sist inga bredband i världen kan överbrygga. (2)

I ovanstående citat tycks det viktigt att framhålla att folkbiblioteket bidrar med något viktigt. Folkbiblioteket kan främja användningen av IT, och möjliggöra att fler människor får tillgång till det demokratiska verktyg IT utgör. IT ger alltså också något positivt till relationen, då den kan användas som verktyg för att främja folkbibliotekets arbete för ett mer demokratiskt samhälle. IT är samtidigt både problemet, eftersom den stänger de som inte kan med den ute, och lösningen, då det är ett verktyg för demokratiskt deltagande. Här ser vi återigen ett exempel på de paradoxer Eliasson beskriver som ett vanligt inslag i diskurser kring IT (2005, s. 171-172).

Utmaningen för folkbiblioteken beskrivs i Demokratidiskursen i termer av att verkligen utnyttja IT:s fulla potential. Här kan ibland anas ett visst missnöje med hur man hittills hanterat IT.

Samtliga här föreslagna åtgärder är förutsättningar för ett maximalt utnyttjande av ITs [sic] alla fördelar och möjligheter då [sic] det att det istället leder till vidare klyftor. (13)

IT är på en gång både verktyget och problemet. Det krävs av folkbiblioteket att man utnyttjar IT:s fulla potential, alla dess möjligheter, så att problemet övervinns och IT till fullo kan utnyttjas som ett demokratiskt verktyg. Detta är ett exempel bland många på att man i bibliotekstidskrifterna arbetar med att hitta sätt att bevisa värdet av folkbibliotekets existens. I utsagorna framgår tydligt att någon trygghet inte har etablerats, det är snarare så att man i informationssamhället måste gå ännu längre för att kunna hävda sig och sitt värde.

Uppgifterna för folkbiblioteket som demokratisk institution idag bär likheter med de det hade för 100 år sedan. Hansson har analyserat bildandet av en ideologisk identitet för det framväxande folkbiblioteket i början av förra seklet. Under den tiden skedde stora samhällsförändringar, och folkbibliotekens viktigaste uppgift blev att fostra människor till dugliga medborgare (1998, s.131). De stora samhällsförändringarna har paralleller med den ingång i ett informationssamhälle som beskrivs som en realitet i mitt undersökningsmaterial. Hanssons ord¹ gäller till viss del även i vårt samhälle. I informationsfloden och revolutionen ska folkbiblioteket hjälpa människor att hantera den nya tekniken, och hjälpa dem att bli just dugliga medborgare i ett samhälle där de demokratiska funktionerna är baserade på IT. Hansson skriver vidare att dåtidens folkbibliotek inte bara ska ses som en fostrande institution i meningen kontrollerande sådan, utan också i ljuset av det utbildningsbehov som uppstod under den tiden (ibid., s. 138). Samma sak tror jag gäller nu. Syftet med IT-bildningen ska inte nödvändigtvis ses som enbart fostrande och kontrollerande, att visa vilken kunskap som är rätt, utan kanske som en vilja att erbjuda stöd och hjälp då ett behov finns av undervisning. Det man här kan sägas bygga på är den roll som verktyg för samhällets strävan att minska sociala

¹ Citatet på s. 6 i denna uppsats

klyftor som Hansson beskriver som en viktig roll för folkbiblioteket genom hela dess existens (2005, s. 42).

I Demokratidiskursen skymtar en negativ inställning till marknadsekonomins intåg på folkbiblioteken. Framställningar av folkbiblioteket som en plats där information görs gratis tillgänglig för alla och som en motkraft mot kommersialismens negativa verkningar hör hemma i denna diskurs.

Där medborgarna brukade sitta och surfa framför bibliotekets datorer satt nu bara ett par kunder och nyttjade datorer från Sidewalk Express för 19 kronor i timmen. (14)

...ja enligt den nationella kulturpolitiken ska bibliotek motverka kommersialismens negativa verkningar, gör vi det? ... Internet ger ju oerhörda möjligheter för det ickekommersiella, de med andra värderingar och perspektiv att få ut sitt budskap och här har biblioteken en stor uppgift att fylla. ... Vi ska vara pedagoger, jobba mer aktivt med att lära ut och visa hur man hittar nätets goda kunskapskällor, där det behövs ska vi betala för dem. (4)

IT är i sammanhanget framförallt en plats för icke-kommersiella krafter, men det finns också tecken på att IT inte bara kan vara ett demokratiskt verktyg. Det kan också vara ett verktyg för marknadsekonomi. Tecknen blir tydligare i Kontrolldiskursen, som vi strax ska se.

I Demokratidiskursen är framhållandet av folkbibliotekets betydelse för det demokratiska samhället en viktig del. Ett sätt som folkbiblioteket bidrar till detta samhälle är genom att främja IT-användning. IT definieras i diskursen som ett möjligt verktyg för folkbibliotekets strävan att fungera som en främjare av demokratin. Dock måste folkbiblioteket ta tillvara en större del av IT:s potential än vad man gör idag. Marknadsekonomins intåg bemöts med misstro i Demokratidiskursen.

6.2 Kontrolldiskursen

Beskrivningen av Kontrolldiskursen delades i det förra kapitlet upp i folkbiblioteket och kontroll och IT och kontroll. Den största delen av diskursen rör dock själva relationen mellan de båda. De hetaste utsagorna i mitt undersökningsmaterial, i meningen skrivna i en upprörd eller smått agiterande ton, hör hemma i Kontrolldiskursen. De rör framförallt hur folkbiblioteket ska hantera användares bruk av IT på biblioteket, om totalt fri tillgång ska erbjudas eller om begränsningar måste införas.

Vad, av det vi gör eller inte gör idag, kommer att få våra eventuella kollegor år 3000 att ironisera över vår brist på framförhållning? Är den, som säger att Internet inte i alla delar uppfyller folkbibliotekens kvalitetskrav och därför inte ska ställas helt fritt till allmänhetens förfogande, en Hjertberg eller är det den, som hävdar att bibliotekets framtid står och faller med

tillgången till IT inklusive Internet, med motiveringen att det handlar om att värna om informations- och yttrandefriheten, om allas lika möjligheter, som kommer att framstå i ett löjets skimmer? (4)

Spelet mellan retorik och praktik är fascinerande att följa. Att folkbiblioteket ska främja yttrande- och informationsfrihet råder på ett retoriskt plan stor konsensus om i artiklarna. Därför är man också uttalat emot filter och censur.

Ansvar för att värna informations- och yttrandefrihet, det har vi däremot i hög grad och det är därför biblioteken bestämt ska ta avstånd från generella Internetfilter på sina datorer. (6)

Då det handlar om kontroll på ett mer praktiskt plan uppstår genast mer diskussion. Det gäller inte bara kontroll av hur IT används, även om fokus ligger där. Det finns också exempel på hur folkbiblioteket bör kontrollera IT i sig på folkbiblioteken, så att kommersialism inte sprids inom institutionens väggar.

Skall biblioteken fungera som en distributionskanal, där allt som produceras i skrift och bild får flyta fritt? Om så är fallet, vore det väl bäst att genast lägga ner de offentliga biblioteken, och istället använda pengarna för att ge var och en gratis internet-uppkoppling. (11)

Här definieras relationen mellan folkbibliotek och IT som en i det närmaste antagonistisk sådan. Folkbiblioteket står för något diametralt motsatt till det IT representerar.

Då det gäller kontrollen av användare föreslås olika grader av kontroll. Ett exempel är frågan om en öppen placering av bibliotekets datorer.

Att villkorslöst ställa internet till förfogande för allmänheten, utan vare sig styrning eller handledning, är förstås varken lämpligt eller ens möjligt. Generella filter på bibliotekens datorer, i form av blockering av nyckelord, tror jag dock vore en farlig väg att gå. Däremot tror jag på idén att gruppera bibliotekets datorer för olika ändamål och med tillgång till olika delar av nätet. ... Låt datorerna stå öppet – publika datorer är publika och det finns inget lagstadgat integritetsskydd som hindrar oss från en öppen uppställning. (6)

Den öppna placeringen av datorerna löser vissa problem men kan samtidigt ge upphov till andra. En sådan placering medför att även andra användare riskerar att konfronteras med material som kan uppfattas som stötande. En allvarigare invändning är dock att användarnas personliga integritet får träda tillbaka för bibliotekets ambitioner att kontrollera användningen. Det är inte svårt att föreställa sig situationer då man av helt legitima skäl inte vill att någon annan ser vilken typ av information man söker. (1)

Två sätt att se på en öppen placering av datorerna kan urskiljas. Ett där den öppna placeringen motiveras med att datorerna är publika och att den löser vissa problem,

underförstått sådant som porrsurfning. I det andra synsättet placeras användarens integritet i det främsta rummet, och rätten att i fred kunna söka information prioriteras. Vi ser här hur retoriken kan synas relativt enkel – folkbiblioteket är en demokratisk institution som värnar yttrande- och informationsfriheten. Men det är inte längre lika enkelt då det gäller det praktiska arbetet ute på biblioteken.

Utsagor kring vad biblioteket bör syssla med i relation till IT följer i Kontrolldiskursen ett huvudspår. I det definierar man IT som ett problematiskt verktyg för folkbiblioteket.

Då finns Internet där som lösningen och det är relativt billigt, ännu så länge. ... Det kan ju vara en till synes genial lösning på bibliotekets budgetproblem, allt sägs ju finnas på nätet! Visst, men det finns väl ingen som helst anledning att biblioteket upplåter plats för sexchat, ehandel, banktransaktioner, spel, porr och annat som vi så att säga inte skulle hållit med i bokform. Ska folkbiblioteket fungera som såväl post som bank och allmänt gratis kommunikationscentrum så är det ett helt annat uppdrag än idag. (4)

Liksom en gång till radio och tv knöts ursprungligen stora folkbildningsdrömmar till det nya mediet – informationssamhället var här! Nog för att det finns gott om ”biblioteksmässig” information på nätet men vilken trafik dominerar? Ärligt talat?! Vi sätter oss inte till doms eller hötter med pekpinna men är det vår uppgift att gratis erbjuda tillgång till Hotmail, Lunarstorm, spel och dobbel, banktjänster och Silja Lines kryssningsbokningar? Därtill samtidigt som biblioteksanslagen krymper? (26)

IT är i Kontrolldiskursen ett för folkbiblioteket problematiskt verktyg, då det kräver ställningstaganden kring hur det ska hanteras. Ett vanligt sätt att motivera dessa ställningstaganden är som ovan genom jämförelser med andra företeelser. Ett sätt att ta ner IT på jorden är genom jämförelser med till exempel TV – det blev inte en så stor revolution för folkbildningen, alltså lär inte IT bli det heller. Genom att plädera för ett likartat hanterande med böcker och IT undviker man samtidigt att definiera nya roller för folkbiblioteket, och ansluter sig i princip till leden som anser att inget har förändrats i samhället. Samtidigt använder man jämförelserna som ett försök att lägga lock på hela debatten. Det som annars kan bli en infekterad fråga kring frihet och censur definieras istället som ett naturligt led i det urvalsarbete som ett folkbibliotek måste ägna sig åt.

I Kontrolldiskursen består relationen mellan folkbiblioteket och IT främst av ett slags kamp. IT för med sig en hel del problem för folkbiblioteket, dels i och med att icke-demokratiska krafter kan frodas där, och dels för miljön på folkbiblioteket. Att hantera problemet IT innefattar således två dimensioner, en etisk dimension och en praktisk dimension. IT för in oönskat material på biblioteket. Samtidigt startar IT:s intåg en debatt kring vad bibliotekets uppgifter består i. Det är tydligt att man i denna diskurs framförallt ser uppgiften för folkbiblioteket som en kontrollerande sådan, i betydelsen skyddande och begränsande. I citaten ovan ifrågasätts biblioteken som en öppen informationskanal där gratis tillgång till allt ges. På ett principiellt plan definieras folkbiblioteket i utsagorna som en institution emot kontroll i form av censur. Samtidigt som folkbiblioteket är emot det, tycks dock IT behöva det.

6.3 Informationsförmedlingsdiskursen

I större delen av undersökningsmaterialet dominerar föreställningar om folkbibliotekets och IT:s uppgifter som informationsförmedlare. Endast en artikel tar upp andra aspekter.

Folkbibliotekens ekonomiska resurser är begränsade. Som jag nämnt har flera av dess verksamheter skurits ned eller prutats bort under de senaste åren. En fråga som osökt infinner sig är vilken prioritering som kommer att göras om folkbiblioteken i framtiden tvingas välja mellan IT-relaterade verksamheter och nya media på huvudbiblioteket som nyttjas av män och tonåringar å ena sidan och de mer traditionella litteraturförmedlande verksamheter som mest intresserar kvinnor och barn å andra sidan. För att ställa frågan på sin spets, klarar folkbiblioteken av att samtidigt vara kulturförmedlare och informationscentraler? (10)

I ovanstående utsaga fungerar IT främjande för folkbibliotekets roll som informationscentral, på bekostnad av andra verksamheter. Då det gäller folkbibliotek och IT fokuserar man på rollen som informationscentral. Det kan tolkas som att det framförallt är på den punkten man ser en relation mellan folkbiblioteket och IT. Här är IT ett möjligt verktyg.

I en mängd utsagor nämns IT som ett möjligt verktyg. Betoningen ligger ofta just på *möjligt*. Det nya samhället framställs som en värld som inte alla har tillträde till, och på så vis får folkbiblioteket en gyllene uppgift i att hjälpa människor med den nya tekniken.

Projektet har vuxit fram ur insikten att många ännu inte upptäckt vilka resurser biblioteket gömmer, och att man av olika skäl i många fall saknar tillräcklig kunskap för att kunna nyttja den nya tekniken på ett bra sätt. Projektets målgrupp är vuxna med annan språklig bakgrund än den svenska, och målet är att ge tillgång till och vana vid informationsteknik, både på det egna och det svenska språket. (2)

Oberoende av alla utbildningsinsatser och alla innehållsmässiga och tekniska tillgänglighetskrav kommer det alltid att finnas behov av hjälp och handledning i datorhantering och informationssökning. Tillgång till kompetent personal för detta kan folkbiblioteken garantera förutsatt att de ges de ekonomiska möjligheterna. (13)

IT har även i denna diskurs stor potential – om folkbiblioteket finns där som stöd. Även om själva tillhandahållandet av information numera ombesörjs av IT, så behövs folkbiblioteket för att hjälpa och leda vägen till informationen. Det tycks som att folkbibliotekets uppdrag som folkbildare fortfarande är legitimt, och det legitimeras med hjälp av den nya tekniken. IT behöver struktur, och bibliotekarierna har den kompetens som behövs för att strukturera upp den och göra den användarvänlig. Samtidigt anas en oro över att biblioteken inte riktigt inser allt vad IT har att erbjuda.

Det finns naturligtvis oerhört mycket mer digital information än vad Google och andra sökmotorer hittar. Att få studenter och andra sökare medvetna om detta är kanske bibliotekens största pedagogiska utmaning just nu. (24)

Kan det vara så att biblioteken precis bytt ut ångmaskinen? Att man visserligen använder IT men låter dess potential begränsas till att i stort sett bara användas för att automatisera traditionella bibliotekstjänster. (36)

Användarna, eller åtminstone vissa användare, är antingen inte medvetna om IT:s potential, eller också kan de inte själva ta tillvara denna potential. Folkbiblioteket kan upplysa och vägleda. IT framställs här som ett mäktigare verktyg än ens folkbiblioteken anar, och folkbiblioteken manas att stiga fram, att utnyttja IT till fullo och samtidigt också utnyttja sin kompetens till fullo.

IT som revolution är en definition av IT som görs i informationsförmedlingsdiskursen. Här förmedlas en syn på IT som en nyhet, och dessutom något som kan vara svårt för människor att hantera. Birdsall talar om en fara i att se IT som en kraft omöjlig att stoppa, det leder till en fatalism som kan främja passivitet (2001, s. 32). I mitt undersökningsmaterial finns inte något passivitet representerad. Kontentan är istället alltid att även om IT inte kan stoppas, så kan den hanteras, och det är folkbiblioteket som står för hanteringen. IT används för att lyfta fram folkbiblioteket och göra det outhärligt.

Informationsförmedlingsdiskursen präglas inte på samma sätt som de andra av någon tydlig antagonism, varken mellan diskursen och andra diskurser och sinsemellan de föreställningar kring folkbibliotek och IT som finns i den. Det finns dels spår av ett demokratitänkande där folkbiblioteket ska vara en demokratisk institution som tillgängliggör information för alla, och dels spår av ett marknadsekonomiskt tänkande där folkbiblioteket effektivt och på efterfrågan strukturerar och vägleder. Under informationsförmedlingens flagga kan dessa samexistera. Det hänger ihop med den neutralisering av folkbibliotek och IT som görs i denna diskurs. Informationsförmedling i allmänhet, utan något tal om vilken information som ska tillgängliggöras kan framställas neutralt. Det är något av en idealbild av hur relationen mellan folkbibliotek och IT borde se ut – ömsesidigt främjande utan komplikationer.

6.4 Den Marknadsekonomiska diskursen

I analysen av relationen mellan folkbibliotek och IT framkommer den annars vaga Marknadsekonomiska diskursen mer tydligt. I den Marknadsekonomiska diskursen sätts folkbibliotekets strukturerande uppgift i centrum. Struktureringsuppgiften har en följeslagare: ett marknadsekonomiskt tänkande. Man menar att det är dags för folkbiblioteken att ta på sig denna uppgift, och samtidigt ta plats i en marknadsekonomi.

Det behövs en standard och bibliotekarier som katalogiserar, menar Groth. Att strukturera ett innehåll efter en viss ordning har bibliotekarier ägnat sig åt alltsedan Alexandria... (16)

Men denna intellektuella EAN-kod kräver ett omfattande underarbete. Det behövs modularisering och harmonisering, kanske jämförbart med när varulogistiken kom till. Frågan är om någon annan än biblioteksvärlden har kapacitet för sådan masshantering? Fast där säger man att detta inte är deras bord, tämligen obekymrade inför det faktum att bibliotekens affärsmodell snart spricker. (28)

Inte minst är det som informationssmidare och kunskapskolportör, gärna i lärande miljöer, som biblioteket vill se sitt huvudsakligaste uppdrag. Inte minst här ökar konkurrensutsattheten med en teknik som hela tiden blir allt rappare och användbar i de mest skiftande praktiska yrkes- och livssituationer. Allt mer surrar fritt (om än inte alltid kostnadsfritt) runt i olika rymder lätt att komma åt för allt fler, och det är inte utan riktigt galanta erbjudanden som det blir en självklarhet att också fortsättningsvis anlita just bibliotekets tjänster för att få tag i det man behöver. (35)

I den Marknadsekonomiska diskursen är folkbiblioteket inte någon oomtvistad självklarhet med ett värde i sin själva existens. Det är bara genom att erbjuda sina effektiva tjänster som folkbiblioteket kan motivera sin framtida existens.

Hedemark och Hedman menar att en marknadsekonomisk diskurs inte sällan går hand i hand med en informationsteknologisk sådan (2002, s. 44) Eliasson kallar IT för marknadsekonomins trojanska häst, med meningen att IT kan föra med sig ett marknadsekonomiskt tänkande in i olika verksamheter (2005, s. 178). Tecken på att så kan vara fallet även på folkbiblioteket skymtar i mitt undersökningsmaterial. IT tillhandahåller det material som folkbiblioteken ska utöva sin struktureringskompetens på, och för därmed också med sig ett marknadsekonomiskt tänkande in på folkbiblioteken. Det gäller nämligen att kunna hävda denna kompetens, och ta tillvara de möjligheter som finns.

Hyllbibliotekens dagar är räknade och de lär inte överleva annat än som kaffestugor, eller mötesplatser som man hellre säger. När biblioteken snöplogat för E-publikationerna behöver inte förlagen kontraktera bibliotekslicenser längre. Att låta kommersen dra in i bibliotekens heliga tempel är rena hädelsen för många. Men i den nya tidens affärsmodell suddas gränserna ut. (28)

Bibliotekens stora resurser är personal, IT och leverans av önskat material. (9)

Ovanstående utsagor ger intryck av att biblioteket bör försöka hänga med i de mer marknadsekonomiska svängarna, istället för att hålla fast vid gamla ideal. Som vi sett i Demokratidiskursen och även i Kontrolldiskursen står inte dessa föreställningar oemotsagda.

Utifrån ovanstående beskrivningar av folkbibliotekets och IT:s uppgifter i den Marknadsekonomiska diskursen, kan nu ekvivalenskedjor knytas till dem. Det är först i mötet mellan de båda som folkbibliotekets och IT:s betydelser och uppgifter i marknadsekonomi framträder.

Följande ekvivalenskedja knyts till folkbiblioteket i den Marknadsekonomiska diskursen:

- har kompetens att strukturera
- måste hävda sin kompetens
- måste hänga med

För IT ser ekvivalenskedjan ut som följer:

- för med sig marknadsekonomiskt tänkande
- marknadsplats
- resurs

I den Marknadsekonomiska diskursen uttrycks relationen mellan folkbibliotek och IT i termer av ett förhållande där båda parter kan stå som vinnare. Folkbiblioteket kan få välbehövliga uppgifter så att dess fortsatta existens garanteras, medan IT kan bli mer lättillgänglig med folkbibliotekets hjälp. Diskursen kännetecknas av en fokusering på folkbibliotekets strukturerande uppgifter. Det är här folkbiblioteket kan ta utrymme i ett konkurrenssamhälle. IT utgör den resurs som ska struktureras, och är samtidigt den faktor som för med sig marknadsekonomi in på folkbiblioteket.

De föreställningar där folkbiblioteket utgör producenter av mening snarare än av tjänster som Hansson beskriver finns alltså inte i den Marknadsekonomiska diskursen (2005, s. 29). Biblioteksforskaren Geir Vestheim menar att det finns två rationaliteter som folkbiblioteket kan basera sin verksamhet på, Den normativa rationaliteten stämmer in på Demokratidiskursen och Kontrolldiskursen, där demokrati och de värderingar som folkbiblioteket står för betonas (1997, s. 413-418). I de två andra är förmedlandet av information som en tjänst det centrala. Den Marknadsekonomiska diskursen kan tillsammans med Informationsförmedlingsdiskursen således ses som representanter för en instrumentell rationalitet.

6.5 Typer av relationer

Med det här avsnittet avser jag sammanfatta kapitlet och samtidigt klargöra vilka relationer jag anser mig kunna uttyda ur materialet. Då folkbiblioteket definieras så sker det enligt diskursteorin i relation till något annat. Samma sak gäller för IT. Ibland är relationen sådan som Laclau och Mouffe skulle beskriva som antagonistisk. Ibland är den tvärtom främjande, och till och med ömsesidigt främjande.

En relation kan dels vara sådan som vi ser i Demokrati- och Informationsförmedlingsdiskurserna, där de två som står i relation till varandra uttrycks som möjliga

samarbetspartners. En relation kan också uttryckas i mer konfliktbetonade ordalag, som i Kontrolldiskursen. Det finns också utsagor där de båda ställs i något av ett motsatsförhållande, och får en antagonistisk relation.

Det osynliga nätet är egentligen en fantastisk möjlighet och en verklig utmaning för bibliotekarierna att återta bollen och visa sin professionalism när det gäller att söka information på olika sätt... (34)

Även om varumärket bibliotek är starkt så är Google ännu starkare... (24)

Även om de explicita utsagorna där folkbibliotek ställs mot IT är få, så är denna typ av relation ett underliggande tema i alla fyra diskurser. Hedemark och Hedman finner också i sin analys uttalanden där bibliotekets styrka mäts mot nätets – och ser det som ett tecken på ett konkurrenstänkande som gjort sitt intåg (2002. s. 43). Jag betecknar de spår efter ett sådant tänkande som jag finner främst som tecken på att folkbiblioteket ser IT som ett hot mot sin egen existens. Själva sökandet efter nya roller för folkbiblioteket tycks grunda sig i en oro för att man inte ska finna en plats i informationssamhället.

Det finns också utsagor där folkbiblioteket utmålas som ett alternativ till IT.

...kommer andelen av befolkningen som tar till sig IT, liksom när det gäller annan ny teknik, att stanna vid åttio procent. Detta innebär att det alltid kommer att vara nödvändigt att tillhandahålla alternativ i form av personlig handledning och informationsförmedling via bibliotek... (13)

Med den här typen av uttalande avgör man enkelt frågan om folkbibliotekets betydelse i informationssamhället och dess roll i förhållande till IT. Det kommer alltid att finnas människor som inte använder IT – och för dem måste folkbiblioteket kvarstå som ett alternativ.

Det är vanligt att flera relationer existerar sida vid sida i samma utsagor. Vissa former av IT-användning bedöms i Kontrolldiskursen som ett problem, vilket folkbiblioteket har att hantera. Relationen förekommer dels i denna rena form, men paras också ibland med en mer positiv relation som syns i Demokratidiskursen, där IT har potential att fungera som ett verktyg i demokratins och informationsförmedlingens tjänst. Relationen ses alltså både som potentiellt problematiskt och potentiellt positiv. Hur relationen utvecklas beror på folkbiblioteket. På folkbiblioteket läggs ett ansvar att ta tillvara IT:s positiva potential, och samtidigt se till att stävja de problematiska sidorna.

Folkbiblioteket tillskrivs flera uppgifter i förhållande till IT: främjare, kontrollant, strukturerare, vägledare. Genomgående för alla uppgifter är att man använder IT för att lyfta fram folkbibliotekets värde i samhället. IT blir på så sätt inte i första hand ett verktyg för demokrati och informationssökning utan för folkbibliotekets identitetskapande. Folkbiblioteket får med IT dessa nya uppgifter att peka på som bevis för vikten av sitt arbete. IT används för att legitimera folkbibliotekets existens.

Sammanfattningsvis innebär relationen mellan folkbiblioteket och IT att de båda definieras mot varandra, men också med varandra. Det finns såväl antagonistiska som ömsesidigt främjande relationer beskrivna i de olika diskurserna. Folkbiblioteket står för något som IT inte kan erbjuda, i form av struktur och kontroll, medan IT står för en enorm tillgång till information. Samtidigt är det tillsammans som de utgör en kraft att räkna med i informationsamhället.

7 Konsekvenser

Detta kapitel kan sägas utgöra en fortsatt analys av de resultat som redovisats i kapitel fem och sex. Det kan också tolkas som ett diskussionskapitel, då ett traditionellt sådant annars saknas i denna uppsats. En sådan tolkning kan göras eftersom konsekvenser av olika föreställningar om relationen mellan folkbibliotek och IT svårligen låter sig utläsas ur mitt undersökningsmaterial. Det krävs annan slags empirisk forskning för att kunna utföra en regelrätt analys av dessa konsekvenser, i form av exempelvis fältstudier och intervjuer. Därför hålls i det följande en relativt diskuterande ton. Att kapitlet ändå ligger här och inte efter analysens konklusion beror på att det existerar som svar på min avslutande frågeställning, och de slutsatser som jag drar här ska därför ingå i min konklusion.

Hur konsekvenserna av olika föreställningar om relationen mellan folkbibliotek och IT ser ut beror givetvis på vilken mottagare av dessa konsekvenser man syftar på. Enmark definierar användare, andra organisationer och det goda samhället som de tre motivationerna och mottagarna för folkbibliotekets aktiviteter (1990, s. 69-72). Jag vill lägga till en ytterligare mottagare av konsekvenser: folkbiblioteken själva. Hur relationen mellan folkbibliotek och IT formuleras torde i synnerhet påverka folkbiblioteken, och då i förlängningen också användare, samhälle och andra institutioner.

De föreställningar om folkbibliotek och IT som dominerar i bibliotekstidskrifter säger något om vilka möjligheter som finns för IT-användning på folkbiblioteken. I inledningen till min uppsats skriver jag att hur man formulerar relationen mellan folkbibliotek och IT kan påverka hur man väljer att hantera IT ute på biblioteken. Även om sättet man talar om något inte styr hur man sedan handlar, så finns det ändå en grad av påverkan. Hur man talar om IT i bibliotekstidskrifterna styr vad som *blir möjligt* att göra med IT ute på biblioteken.¹ På det viset är retoriken en förutsättning för praktiken.

Jag har tidigare nämnt att synen på informationssamhället som antingen något nytt eller en tid lik andra tider påverkar hur IT används på folkbiblioteken. Kontrolldiskursen står här lite för sig själv, då det är den enda diskurs där IT inte lyfts fram som något nytt och därmed revolutionerande. Folkbibliotekets roll som garant för kvalitet och skydd från kränkning får en karaktär av oföränderlighet. En syn på folkbibliotekets omvärld som förhållandevis oförändrad och folkbibliotekets uppdrag som oföränderligt torde medföra ett visst motstånd mot just förändringar. Då IT istället ses som något nytt utan tidigare motstycke, finns utrymme för förändring. Ibland tycks dock ett sådant synsätt föra med sig förändringar för förändringens skull, allt som är nytt ska prövas. Jag tror att man många gånger hamnar någonstans mittemellan, och visst ser IT som något nytt som man åtminstone delvis måste anpassa sig till, men också delvis som ännu ett led i samma utveckling som resten av vår teknologi, vars potential ibland får stå tillbaka för etablerade värderingar. Tecken på att en sådan medelväg ofta väljs finns över hela forskningsfältet, där man visserligen noterar behovet av att inte förbise IT som

¹ Jämför med Frohmans (1994) beskrivning av diskurser om information

förändringsfaktor, men samtidigt framhåller att man inte heller bör släppa allt annat för dess skull. Samma tecken finns också i mitt undersökningsmaterial. Kontrolldiskursen kombineras där ofta med andra diskurser, och båda synsätten blir då representerade.

Vilka konsekvenser kan dessa fyra diskurser och de relationer mellan folkbibliotek och IT som kan uttydas ur dem få? Frågan är inte lätt att besvara, då det faktum att man använder sig av en diskurs inte av nödvändighet innebär att allt man gör också sammanfaller med den. Det är mer vanligt att man dels använder sig av flera diskurser samtidigt, och dels inte alltid i handling följer sina uttalanden. I de fyra diskurser jag funnit beskrivs folkbibliotekets betydelser och uppgifter i relation till IT på olika sätt. De olika diskurserna determinerar måhända inte totalt hur folkbibliotekets verksamhet ser ut, men de torde ha åtminstone delvis olika konsekvenser för verksamheten.

Den starkaste avgränsning jag i ett tidigt skede av mitt analysarbete tyckte mig se var den mellan Demokratidiskursen och Kontrolldiskursen. Samtidigt fanns tecken på att de kunde samexistera, de byggde på samma demokratiska värden. Då jag jämförde mina resultat med Vestheim och McOmer framstod istället skillnaderna mellan Demokratidiskursen och Kontrolldiskursen å ena sidan och Informationsförmedlingsdiskursen och den Marknadsekonomiska diskursen å andra sidan som den viktigaste gränsdragningen. De representerar skilda rationaliteter och definierar IT på olika sätt. McOmer menar att man genom att definiera teknologi som verktyg också gör det moraliskt neutralt (1999, s. 141). Då IT relateras till folkbibliotek betonas dock i Demokratidiskursen och Kontrolldiskursen att detta verktyg kan användas i olika syften. McOmer påpekar också att farorna med Internet kopplas ihop med dess innehåll (ibid., s. 148). Internet i sig menar han framställs som neutralt. I Demokratidiskursen och Kontrolldiskursen är man medveten om att IT inte bara är en fantastisk uppfinning, utan en uppfinning som måste hanteras med försiktighet. I Informationsförmedlingsdiskursen och den Marknadsekonomiska diskursen diskuteras egentligen inte IT:s innehåll, och därmed kan det definieras som ett moraliskt neutralt verktyg.

Vilken rationalitet som betonas som grund för folkbiblioteket får förmodligen olika konsekvenser. Enligt Vestheim finns två rationaliteter som folkbiblioteken kan använda sig av för att definiera sina betydelser och uppgifter (1997, s. 413-418). I Demokratidiskursen och Kontrolldiskursen betonas vissa oföränderliga värden, en normativ rationalitet, medan man i de två andra betonar ett mer rationellt och effektivt tänkande där folkbiblioteket ska utnyttja sin kompetens och erbjuda sina tjänster på marknaden, en instrumentell rationalitet. Zetterlund och Hansson beskriver ett exempel på ett dialektiskt förhållande mellan två sidor i informationssamhället, där marknadsystemet driver på en kommersiell produktion å ena sidan, och det politiska systemets organisationer försöker fördela rättvist och se till att ingen hamnar utanför det nya samhället å andra sidan (1997, s. 64). I ett dialektiskt förhållande kämpar olika sidor om tolkningsföreträdet. Den starkaste kamp eller antagonism som jag nu utläser ur mitt material, och som i mycket liknar den som Zetterlund och Hansson beskriver, är den mellan den normativa och den instrumentella rationaliteten. En normativ rationalitet kombinerat med uppfattningen att IT bör hanteras med försiktighet torde medföra ett mer om inte misstänksamt så försiktigt tillvägagångssätt i hanterandet av IT. Andra delar av verksamheten kan ges utrymme och pengar då inte all energi läggs på att ligga i fronten för IT-utvecklingen. En instrumentell rationalitet kombinerat med att IT

framställs som ett neutralt verktyg talar för ett mer aktivt arbete med att integrera IT i sin verksamhet, och att integrera verksamheten i informationssamhället. Kanske får andra delar av verksamheten stå tillbaka då arbetet att ligga i framkanten för utvecklingen av tillämpningar av IT torde ta såväl tid som ekonomiska medel i anspråk. Fokuseringen på folkbibliotekets informationsförmedlande uppgifter som finns i mitt undersökningsmaterial kan vara ett tecken på att andra delar av verksamheten får stå tillbaka då IT kommer på tal. Jag vill dock höja en varningens flagg för en enkelspårig analys av synen på IT i de olika diskurserna. Att uppmärksamma de problematiska sidorna hos IT behöver inte innebära att man ser själva teknologin som i sig potentiellt farlig. Likaså innebär att se IT som ett neutralt verktyg inte att all *användning* av IT också ses som neutral. Det vore här intressant att göra en djupare analys av vilka sidor av IT som i de fyra olika diskurserna bedöms som potentiellt farlig, IT i sig eller vissa typer av IT-användning?

Vilken av de två rationaliteterna som resulterar i det mest bärkraftiga och framgångsrika folkbiblioteket är omöjligt att säga, och kanske något som endast tiden kan utvisa. Även om jag bedömt artikelförfattarnas identitet som irrelevant för min studie, har jag lagt märke till att de artiklar som förespråkar den instrumentella rationaliteten, framförallt i form av den Marknadsekonomiska diskursen, oftare är skrivna av andra än folkbibliotekarier. Hos folkbibliotekarierna själva är den normativa rationaliteten djupt rotad. Kampen om vad folkbiblioteket ska ägna sig åt är i materialet inte främst intern. En sådan analys bekräftas också av den forskning av Audunson som Hansson refererar till (2005, s. 29). Folkbibliotekarier ser sig enligt denne ofta snarare som förmedlare av värden än av tjänster, och ger då uttryck för en normativ rationalitet. Då folkbibliotekets produkt betraktas som mening är en instrumentell rationalitet knappast möjlig att ta till sig.

I mitt undersökningsmaterial dominerar den informationsförmedlande dimensionen i relationen mellan folkbibliotek och IT som nämnts totalt. En föreställning om IT som framträder i texterna är IT som ett möjligt verktyg. Det gäller då IT som ett möjligt informationsförmedlande och med det också demokratifrämjande verktyg. Inget explicit nämns om IT som potentiell kulturspridare eller mötesplats. I Kontrolldiskursen anser man att folkbibliotek inte ska tillhandahålla datorer för chattande, då det hindrar att folkbibliotekets huvuduppgifter kan utföras, det vill säga informationsförmedling. Att informationsförmedling kan ske via chat, och att en chat dessutom kan ses som en mötesplats förbises. Ska man hårdra det innebär en sådan begränsning av informationsbegreppet till att bara gälla av folkbiblioteket godkända former för informationsförmedling att användarnas informationssökning via folkbibliotek begränsas.

IT har inte bara en påverkan på beskrivningar av folkbiblioteket, det påverkar också hur folkbibliotekets relation till dess användare beskrivs. En fråga som lyfts fram i materialet är till hur stor del folkbiblioteket ska anpassa sitt utbud till användarnas önsknings. Audunson finner i sin studie att användare betonar folkbibliotekets instrumentella funktion (2001, s. 222) Däri ingår tillhandahållandet av IT. Huruvida användarna vill att användningen ska begränsas på olika sätt kan inte mina resultat användas för att svara på, däremot antyder Audunsons resultat att användarna vill ha tillgång till annat än traditionell informationssökning, sådant som utgör fritidssysselsättningar. Chat och andra former av IT-användning som inte klassificeras som

traditionell informationssökning utgör möjligen en del av detta. Återigen ställs folkbiblioteket inför det numera snart klassiska problemet – till hur stor del ska man fokusera på att förmedla vissa värden och en viss föreställd kvalitet, och till hur stor del ska man fokusera på användarnas efterfrågan? IT för fram detta problem i nytt ljus.

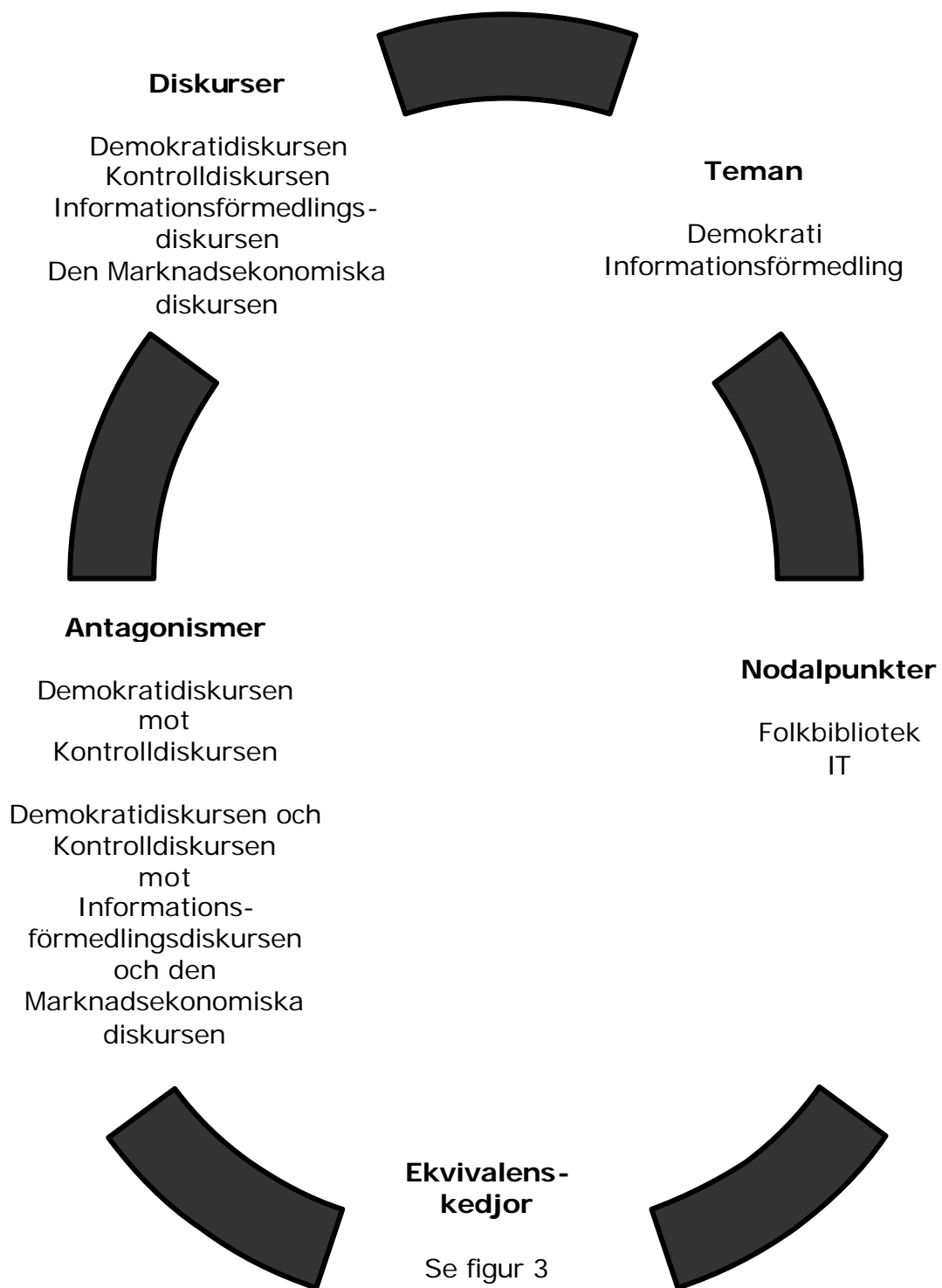
Hedemark och Hedman beskriver en röd tråd som går genom en stor del av deras undersökningsmaterial, en röd tråd bestående av visionen om ett bibliotek för alla (2002, s. 48) Visionen framstår i deras undersökning som framförallt en retorisk konstruktion, med en praktik som ser annorlunda ut. Den röda tråden finns också i mitt material, och bär upp en stor del av Demokratidiskursen. Ett folkbibliotek för alla, en utsaga med sin grund i formuleringar kring informationsfrihet och rätten till information. För Hedemark och Hedman är det synen på användare som komplicerar denna till synes enkla demokratiska sentens. Via analysen av diskurser kring användare finner de att biblioteket inte är till för alla på samma villkor. För mig är det framförallt införandet av en annan dimension i analysen, en relationsdimension, som komplicerar enkelheten. Ett folkbibliotek för alla, även i, eller snarare i synnerhet i, det nya samhället. Det vill säga, så länge alla sysslar med sådant som biblioteket bedömer som en vettig sysselsättning på ett bibliotek. I retoriken befinner man sig på ett demokrati-främjande plan. I praktiken närmar man sig ett kontrollerande sådant. En analys av hur man talar om folkbibliotek och IT blir också en analys av vad man anser vara en bra användning av IT på folkbibliotek. IT synliggör en kontrollerande funktion hos folkbiblioteket. Den får inte användas hur som helst, utan bara för sådant som biblioteket finner lämpligt. Om och om igen tycks studier om folkbiblioteket återkoppla till Hanssons studie av folkbibliotekets ideologiska identitet (1998). Folkbiblioteket ses fortfarande som en institution med ansvar för en viss fostran av medborgarna då det gäller IT-användning. Att använda termen kontroll kan ge intrycket av att jag ser negativt på bibliotekets ansträngningar att begränsa IT-användningen. Så är inte fallet. På ett retoriskt plan fungerar full frihet. Huruvida det fungerar i praktiken är inget som jag kan bedöma utifrån mitt undersökningsmaterial. Därför kan jag inte heller bedöma huruvida kontroll av IT-användningen hjälper eller stjälper folkbiblioteket och dess användare.

8 Konklusion

Den kartläggning jag avsett göra av diskurser i bibliotekstidskrifter angående folkbibliotek och IT har fått slagsida åt folkbibliotekets håll. Detta är en spegling av de föreställningar som återfinns i mitt undersökningsmaterial – det mesta som sägs handlar om folkbibliotekets roll, plats och uppgift i informationssamhället. Det betyder inte att min analys hamnat snett eller förfelats på något sätt. Istället ger det en utmärkt reflektion av det faktum att man i tal om relationen mellan folkbibliotek och IT tar sin utgångspunkt i folkbiblioteket. Det visar sig också i diskurserna, då de alla utgår ifrån folkbiblioteket. Ingen demokrati utan folkbiblioteket, ingen kontroll och ingen informationsförmedling. IT har potential, men utan folkbiblioteket kan inte IT fungera positivt. Folkbiblioteket beskrivs som *en institution med uppgifter*. IT beskrivs som ett *fenomen med funktioner*.

8.1 Diskurser

I nedanstående modell följer en översikt av min analys av diskurser.

Figur 2. Resultat av analys av diskurser

Som ett första steg i analysen identifierades två teman, Demokrati och Informationsförmedling. I dessa undersöktes hur olika ekvivalenskedjor kopplades till de två nodalpunkterna folkbibliotek och IT. Utifrån ekvivalenskedjorna och de spänningar som fanns mellan dem identifierades fyra diskurser, Demokratidiskursen, Kontrolldiskursen, Informationsförmedlingsdiskursen och den Marknadsekonomiska diskursen. Nedan följer en översikt över de ekvivalenskedjor som knutits till folkbibliotek och IT i de olika diskurserna.

Folkbibliotek i Demokratidiskursen

- hjälper
- stödjer
- demokratisk institution
- till för alla
- ger fri tillgång till information
- främjar allas rätt till information
- motvikt till kommersialism

IT i Demokratidiskursen

- främjar demokrati
- främjar yttrandefrihet
- främjar informationsfrihet
- förutsättning för aktivt medborgarskap
- verktyg
- rationaliserar
- en plats för icke-kommersiella krafter

Folkbibliotek i Kontrolldiskursen

- skyddar
- vägleder
- kvalitetskontrollerar
- förhindrar kränkning

IT i Kontrolldiskursen

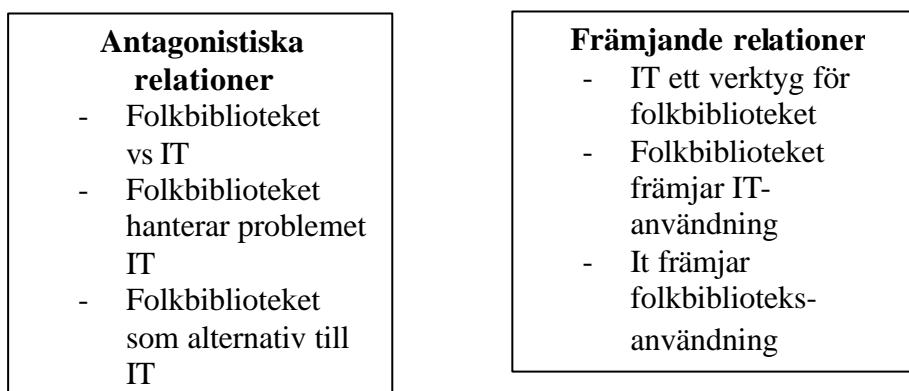
- problematiskt i demokrati
- en utmaning
- kan användas för brottslig verksamhet
- skapar klyftor

Figur 3. Översikt över ekvivalenskedjor konstruerade kring folkbibliotek och IT.

8.2 Relationer

Ur ovan beskrivna ekvivalenskedjor och diskurser kunde jag sedan utläsa hur föreställningar om folkbibliotekets och IT:s uppgifter relaterade till varandra. Resultatet beskrivs i form av antagonistiska och främjande relationer.

Figur 4. Översikt över relationer mellan folkbibliotek och IT.

De olika typerna av relationer är spridda över diskurserna. En översikt över vilka relationer som hör hemma i vilken diskurs ges nedan, då det är möjligt. En relation beskrivs utanför diskurserna, då den kan sägas vara ett genomgående tema i dem alla, "Folkbiblioteket vs IT".

Demokratidiskursen kännetecknas av föreställningar om folkbiblioteket som en garant för ett demokratiskt samhälle. IT har i diskursen potential att fungera som ett demokrati-främjande verktyg. Detta förutsatt att folkbiblioteket garanterar att alla får tillgång till och kan använda IT. Folkbiblioteket främjar här IT-användningen, samtidigt som IT främjar folkbiblioteksanvändningen.

Kontrolldiskursen kännetecknas av föreställningar om folkbiblioteket som en garant för kvalitet och beskydd. IT konstrueras främst som ett problem, såväl för demokratin på grund av de icke-demokratiska krafter som frodas där, som för miljön på folkbiblioteket. Detta problem måste folkbiblioteket hantera. Att hantera problemet IT innefattar således två dimensioner, dels IT som problem i demokrati, och dels IT som problem för folkbibliotekets arbete. Den relation som kan uttydas här är en antagonistisk sådan, där folkbiblioteket och IT ställs emot varandra. Samtidigt ses IT som ett möjligt verktyg. Det är upp till folkbiblioteket att ta tillvara IT:s potential och samtidigt avvärja de problem den för med sig.

I Informationsförmedlingsdiskursen konstrueras föreställningar om folkbiblioteket som en neutral informationsförmedlare, som innehar den rätta kompetensen för att strukturera information och vägleda användare i användandet av IT. IT har potential att fungera som ett mäktigt verktyg för informationsförmedling, men inte utan att

folkbibliotekets hjälp. IT tillhandahåller informationen och folkbiblioteket tillgängliggör den. Återigen ett ömsesidigt främjande förhållande.

Enligt den Marknadsekonomiska diskursen kan folkbiblioteket i och med IT:s intåg få välbehövliga uppgifter så att dess fortsatta existens garanteras, medan IT kan bli mer lättillgängligt med folkbibliotekets hjälp. Relationen har potential att fungera ömsesidigt främjande, förutsatt att folkbiblioteket tar tillfället i akt.

Det genomgående temat ”Folkbibliotek vs IT” finns i alla fyra diskurser, och speglas i utsagor där en rädsla för att folkbiblioteket ska ses som överflödigt framträder. Relationen mellan folkbiblioteket och IT innebär visserligen att de båda definieras mot varandra, men framförallt också med varandra. Folkbiblioteket står för något som IT inte kan erbjuda, i form av struktur och kontroll, medan IT står för ett enormt tillhandahållande av information. Utmärkande drag i alla diskurser är betoningen av att folkbibliotek och IT kan fungera tillsammans, och att folkbiblioteket blir än mer oundgängligt i ett informationssamhälle. Folkbiblioteket får med IT nya uppgifter att peka på som bevis för vikten av sitt arbete. Min främsta slutsats är att IT används för att legitimera folkbibliotekets existens.

De olika diskurserna och de relationer som etableras inom dem mellan folkbibliotek och IT har ett flertal möjliga konsekvenser. I Demokratidiskursen och Kontrolldiskursen, som baserar sig på en normativ rationalitet, utgörs en möjlig konsekvens av ett försiktigt närmande till IT och dess användningsområden, vilket kan lämna större utrymme för andra typer av verksamheter. I Informationsförmedlingsdiskursen och den Marknadsekonomiska diskursen, som baserar sig på en instrumentell rationalitet, utgörs en möjlig konsekvens av ett mer aktivt arbete att integrera IT i verksamheten och att integrera folkbiblioteket i informationssamhället, vilket kan innebära en minskning av satsningar på andra typer av verksamheter. Vilken diskurs och relation som utgör den mest framgångsrika för folkbiblioteket återstår att se.

Införandet av en relationsdimension i analysen medför att folkbibliotekets kontrollerande funktion synliggörs. På ett retoriskt plan råder föreställningar om ett bibliotek för alla. På ett mer praktiskt plan kontrollerar folkbiblioteket vad som kan göras.

9. Avslutande reflektioner

De avslutande reflektioner som snart ska avslöjas kan tyckas kortfattade. Betänkt dock att kapitel sju också till stor del utgörs av reflektioner över resultatet av min analys, då det beskriver tänkbara konsekvenser av de olika diskurserna och relationerna.

Vid författandet av denna magisteruppsats har jag ofta fått tillfälle att fundera över förhållandet mellan kaos och kontroll. Vid första anblicken framstod mitt undersökningsmaterial som en kaotisk samling texter. Efter några genomläsningar började mönster skönjas, och en känsla av kontroll infann sig. Långsamt smög sig sedan insikten om kaos oövervinnliga karaktär allt närmare, då det i en diskursanalytisk studie inte finns vare sig ände eller slut och definitivt inga klara gränser. Avgränsningar har ändå gjorts, med stöd i de frågeställningar och det syfte som ställdes upp i en inledande fas. Mina avgränsningar är som nämnts oundvikligen subjektiva. Att analysen fått en slagsida åt folkbibliotekets håll kan delvis förklaras med att det speglar materialet. Det speglar också det faktum att jag själv utgår ifrån en bibliotekskontext, efter fyra års studier med biblioteket som utgångspunkt. Med det följer också att jag ser folkbiblioteket som en viktig institution värd att bevara. Som diskursanalytiker tror jag inte att en total distansering är möjlig, eller ens eftersträvansvärd. I min analys har jag dock försökt ta ett steg tillbaka och inte ta något för givet, inte ens den till synes självklara värderingen att folkbiblioteket är en institution värd att bevara. Kanske är detta en bidragande orsak till att jag kunnat identifiera föreställningar om folkbiblioteket som en institution värd att bevara med alla medel, med IT, mot IT, i alla lägen ändå existensberättigat. Det finns i mitt undersökningsmaterial inte någon som ifrågasätter huruvida biblioteket ska finnas. Däremot antyds det på flera håll att folkbiblioteket måste hitta sin roll i förhållande till IT, annars kan det bli överflödigt. Talet om att tillvarata IT:s fulla potential är en del av detta, liksom de utsagor där man talar om att biblioteket måste ”återta bollen”.

De avgränsningar jag gjort innebär att min studie blir begränsad. Det är också en nödvändighet med tanke på en magisteruppsats omfång. Jag har valt att utgå ifrån ett visst perspektiv, där jag söker diskurser där folkbibliotek och IT nämns i samma text. Därmed har jag också uteslutit en mängd texter, och möjligen också missat aspekter på den undersökta relationen. Vid jämförelser tycks dock mina resultat stämma väl överens med tidigare forskning, de föreställningar om folkbiblioteket och IT jag hittat har flera paralleller till föreställningar som uttrytts ur offentliga texter av Hansson (1998) och Eliasson (2005), ur intervjuer av Audunson (2001) och ur bibliotekstidskrifter av Hedemark och Hedman (2002).

Vid en jämförelse mellan Hedemarks och Hedmans (2002) studie och min egen framstår likheterna i våra resultat och slutsatser som slående. Betyder det att en viss utformning också leder till ett visst resultat? Till viss del tror jag att det är så. Resultaten får likartade former, däremot är de inte likadana. Våra utgångspunkter skiljer sig också åt, även om avstampet i en bibliotekskontext är detsamma. Att våra olika resultat ändå visar på liknande saker, kan ses som ett bevis för deras trovärdighet. Min studie kan sägas bekräfta delar av deras resultat och vice versa. Hedemark och Hedman identifierar

exempelvis en pedagogisk diskurs som ofta samexisterar med en informations- teknologisk sådan. Sådana tendenser är synliga också i min studie, det är genomgående så att IT kopplas till ett behov av vägledning. Att vi funnit olika diskurser beror på att vi utgått från olika perspektiv. De diskurser jag funnit kan skönjas som delar av deras diskurser och vice versa. Jämförelsen tjänar som en utmärkt illustration av att man själv skapar sitt undersökningsobjekt. Utifrån olika syften har olika diskursordningar innefattande olika diskurser konstruerats.

Vid jämförelser med tidigare forskning tycks en diskurs saknas i mitt material. I andra sammanhang då folkbibliotekets identitet eller uppgifter analyseras är den pedagogiska eller folkbildande diskursen ytterst central (se t.ex. From 2006, Söderberg 2004, Hedemark och Hedman 2002). I informationssamhället blir den rollen dessutom än viktigare (Söderberg 2004, s. 18). Varför saknas den då i min analys? Jag blev själv något ställd då jag jämförde mitt resultat med andra studier. Ganska snart gick dock ett ljus upp för mig, då jag lade ihop de fyra diskurser jag funnit och såg den gemensamma nämnaren. Själva grunden för Demokratidiskursen, Kontrolldiskursen, Informationsförmedlingsdiskursen och den Marknadsekonomiska diskursen utgörs av folkbibliotekets olika sätt att fungera som medlare i människors möte med IT. Medlare, vägledare, hjälpare – pedagog. Allt handlar egentligen om hur folkbiblioteket genom bildning, vägledning, skydd och effektivitet kan agera pedagogiska hjälpare i människors möte med IT.

Den främsta slutsats jag kunnat dra utifrån mitt undersökningsmaterial är att IT används som ett verktyg inte för demokrati och informationssökning i första hand, utan för att lyfta fram folkbibliotekets värde i samhället. Enligt diskursteorin definieras en diskurs alltid i relation till en annan diskurs. Det är i mötet, i kampen, som saker och ting definieras. Det är också i mötet med IT som folkbiblioteket definieras, naturligt nog *i relation till det andra*. Hedemarks och Hedmans (2002) forskning bekräftar mina resultat – folkbiblioteket använder såväl sina användare som IT för att legitimera sin existens. Återigen rör vi oss i paradoxernas land, då IT samtidigt som det legitimerar folkbibliotekets existens också är hotet mot densamma. Hanssons forskning om folkbibliotekets identitet (1998) visar att folkbiblioteket inte har någon stark grund att stå på för sin identitet. Man måste hela tiden anpassa sig till den rådande samhällsordningen, i det här fallet informationssamhället. Därmed blir det kanske också desto viktigare att knyta IT till sig, göra det till sitt kompetensområde för att säkerställa sin fortsatta existens oavsett vem som vinner den föreställda kampen.

Den antiken filosofen Protagoras trodde att viktiga frågor bäst löstes genom krockar mellan åsikter (Herrick 2001, s. 42). Alla argument hade enligt honom motargument som också måste luftas, själva lösningen av de viktiga frågorna berodde på det. Måhända är det så man måste betrakta diskurserna kring folkbibliotek och IT. Enligt diskursteorins läror blir diskurser ibland så fast grundade att vi tar dem som självklara (Winther Jørgensen & Phillips 2000, s. 43). Kanske någon av de här beskrivna diskurserna en gång blir det självklara sättet att beskriva folkbibliotek och IT. Må så ske. Jag vill inte föreskriva något särskilt sätt att konstruera relationen mellan folkbibliotek och IT, alla sätt har sina förtjänster och brister. Huvudsaken är att alla diskurser tillåts få finnas – om än i bakgrunden – och krocka med de andra. Det är en förutsättning för ett demokratiskt samhälle.

9.1 Förslag till fortsatt forskning

I följande avsnitt avser jag dels reflektera kring min studies styrkor och svagheter, och i anslutning till det också föreslå fortsatt forskning av intresse mot bakgrund av min studie.

I föreliggande uppsats har jag valt att till övervägande del använda forskning kring det svenska folkbiblioteket. Potentiellt intressant internationell forskning har fått stryka på foten. I en studie av större format kan internationella jämförelser med fördel inkluderas, alternativt kan flera mindre studier med fokus på olika länder genomföras. Eventuella likheter och skillnader mellan olika föreställningar om folkbibliotekets och IT:s uppgifter och deras inbördes relation kan användas för att fördjupa mina resultat och sätta in dem i en internationell kontext.

Det dubbla fokus som löpt genom min uppsats där både diskurser och relationer fokuserats, i kombination med att själva undersökningsobjektet också utgörs av ett dubbelt fokus i form av folkbibliotek och IT gör att utrymmet inte är stort nog att ta upp allt av intresse som upptäckts. Jag har försökt att fokusera på sådant som säger något om hur folkbibliotekets och IT:s uppgifter relaterar till varandra, då det ingår i mitt uttryckta syfte. Det lämnar också gott om utrymme för fortsatta studier av folkbibliotekets uppgifter och IT:s uppgifter (eller funktioner) var för sig och/eller i kombination med annat. Mitt resultat visar att folkbiblioteket legitimerar sin existens med hjälp av IT. Hedemark och Hedman har visat att även användare fyller en sådan funktion. Studier av hur folkbiblioteket använder böcker, kultur osv. i sådana syften kan ytterligare utveckla vår förståelse av folkbiblioteket och hur det samspelar med andra fenomen.

IT har i min studie fått spela andrafiolen, då folkbiblioteket fått större delen av strålkastarskenet på sig. Fler studier av IT och konstruktionen av föreställningar om vad den innebär och för med sig skulle kunna utgöra ett välkommet komplement till tidigare forskning om IT.

Fortsatt forskning om relationen mellan folkbibliotek och IT är också motiverad, då min studie täckt ett begränsat antal årgångar av fyra bibliotekstidskrifter. Om och i sådana fall hur denna relation förändras över tid kan utvidga perspektivet tidsmässigt. Studier av hur relationen beskrivs i andra sammanhang, exempelvis genom intervjuer av bibliotekarier kan utvidga perspektivet och antingen bekräfta eller ytterligare utvidga mina resultat. Fältstudier i form av observationer kan tillföra en djupare förståelse för hur mötet mellan folkbibliotek och IT tar form i praktiken. Genom observationer kan implementeringen av de retoriska konstruktionerna undersökas.

Min studie utgör en form av diskursanalys. Till analysen av diskurser har jag tillfört en relationsdimension. I analysen av relationer mellan folkbibliotek och IT har jag funnit mig sväva en aning fritt. Till viss del backas analysen upp av den diskursanalys som föregår och ingår i den. Min studie måste dock sägas utgöra ett första trevande steg i analyserandet av relationen mellan folkbibliotek och IT. Min tro är att studier grundade i någon form av relationsteori kan utveckla forskningen om denna relation.

10. Sammanfattning

Föreliggande uppsats tar sin utgångspunkt i dagens diskussion kring hur folkbiblioteket bör hantera mötet med IT. Istället för att ge ytterligare ett värderande bidrag till denna diskussion undersöks istället vilka betydelser och uppgifter som lyfts fram för folkbiblioteket i mötet med IT och också omvänt, vilka betydelser och uppgifter för IT som lyfts fram i mötet med folkbiblioteket i fyra bibliotekstidskrifter. Fokus ligger på det inbördes förhållande eller den *relation* som eventuellt existerar mellan dem. Analysarbetet utgår ifrån frågor kring vilka diskurser som finns om folkbibliotek och IT, hur folkbibliotekets och IT:s betydelser och uppgifter beskrivs, vilka diskurser som finns om folkbibliotek och IT, samt vilka relationer som går att utläsa utifrån detta. En viktig och slutlig fråga behandlar vilka konsekvenser olika föreställningar om relationen mellan folkbibliotek och IT kan få. En diskurs kan förstås som ett visst sätt att tala om och förstå något. De teoretiska och metodologiska hjälpmedel jag använder utgår ifrån Laclau och Mouffes diskursteori, en typ av diskursanalys. En diskurs är i diskursteorin en fixering av betydelse, och olika diskurser står i ständig kamp med varandra. Diskursanalysens syfte blir med en diskursteoretisk ansats att studera kampen om betydelse.

Med hjälp av en modell baserad på Laclau och Mouffes teoribygge analyserar jag texter ur fyra bibliotekstidskrifter, sammanlagt 37 stycken. Valet av material baserar sig dels på att jag tror att det speglar ett biblioteksperspektiv på diskussionen, samt på materialets tillgänglighet och mängd. Materialet lämpar sig också väl för en diskursanalytisk studie. Modellen utgörs av fem steg: teman, nodalpunkter, ekvivalenskedjor, antagonismer och diskurser. Själva resultatet av analysen tar formen av fyra diskurser: Demokratidiskursen, Kontrolldiskursen, Informationsförmedlingsdiskursen och den Marknadsekonomiska diskursen. Demokratidiskursen, där folkbiblioteket beskrivs som en demokratifrämjande kraft och IT som ett demokratifrämjande verktyg, agerar ofta parhäst med Kontrolldiskursen, där folkbiblioteket får en kontrollerande och skyddande funktion, medan IT:s ses som ett potentiellt problem som kan fungera som verktyg för kriminalitet, porrsurfning och i skapandet av klyftor. I Informationsförmedlingsdiskursen lyfts folkbibliotekets strukturerande uppgifter fram, medan IT får en neutral roll som gigantisk informationskälla. Samma sak gäller för den Marknadsekonomiska diskursen, där vikten av att folkbiblioteket tar för sig och tar till sig IT ytterligare betonas. Utifrån dessa diskurser och de ekvivalenskedjor som knyts till folkbibliotek och IT i dem analyseras relationer mellan folkbibliotek och IT. I Demokrati-, Informationsförmedlings- och den Marknadsekonomiska diskursen är relationen framförallt ömsesidigt främjande, förutsatt att folkbiblioteket spelar sina kort rätt. I Kontrolldiskursen finns en mer problematisk, rentav antagonistisk relation representerad.

De olika relationerna kan få olika konsekvenser för folkbiblioteket och dess användare. Retorik och praktik skiljer sig dessutom åt. I retoriken befinner man sig på ett demokratifrämjande plan, där relationen beskrivs som ömsesidigt främjande. I praktiken närmar man sig ett mer kontrollerande plan, där relationen är antagonistisk. I praktiken utgör IT ett problem som måste hanteras.

I alla diskurser och oberoende av vilken relation det rör sig om används IT framförallt för att lyfta fram folkbibliotekets värde i samhället. IT blir på så sätt inte i första hand ett verktyg för demokrati och informationssökning utan för folkbibliotekets identitetsskapande.

Artikelförteckning

1. Edwardson Erik & Elofsson, Jonas (2000). Frihet under ansvar?: Regleringen av folkbibliotekens Internetresurser. *BiS*, nr. 2, s. 6-7.
2. Fölsch, Eva (2000). Ord som länkar – ett lokalglobalt IT-projekt. *BiS*, nr. 3, s. 28-29.
3. Nordstrand, Jon Erik (2001). Integriteten på Internet. *BiS*, nr. 2, s. 26-27.
4. Atlestam, Ingrid (2001). Urmodigt med urval: Eller vem är Hjerberg version 2.0. *BiS*, nr. 3, s. 7-9.
5. Henriksson, Sten (2001). ”Information vill vara fri”. *BiS*, nr. 3, s. 9-11.
6. Borg, Barbro (2001). Dags för biblioteken att inta en högre och tydligare profil. *BiS*, nr. 3, s. 11-12.
7. Broms, Susanna (2001). Debatten om yttrandefrihet och Internet på bibliotek: JO fastställer: biblioteken bestämmer vad som får sökas. *BiS*, nr. 3, s. 14-15.
8. Atlestam, Ingrid (2001). BOK ELLER BURK – samma ansvar!. *BiS*, nr. 4, s. 10-11.
9. Almered, Berit (2001). Filtrerad framtid? *BiS*, nr. 4, s.12.
10. Jonsson, Bosse (2002). IT och folkbibliotek – ett genusperspektiv. *BiS*, nr. 1, s. 28-31.
11. Wold-Karlsen, Siv (2002). Biblioteket som postkontor. *BiS*, nr. 2, s. 19-20.
12. Atlestam, Ingrid (2002). Uppdrag e-demokrati. *BiS*, nr. 2, s. 23.
13. Atlestam, Ingrid (2003). Stegen till den digitala demokratin. *BiS*, nr. 1, s. 6-10.
14. Karlsson, Lasse (2005). Internet privatiserat och avgiftsbelagt på Täby bibliotek. *BiS*, nr. 1, s. 10.
15. Lindmark, Ingemar (2001). Ska folkbiblioteket jobba som ett Yahoo? *BBL*, nr. 10, s. 20-21.
16. Lindmark, Ingemar (2003). Internet är ett sopberg som måste städas. *BBL*, nr. 1, s. 20.
17. Lindmark, Ingemar (2003). Nätet avslöjar sportvanor. *BBL*, nr. 6, s. 14-15.

18. Risberg, Elisabet, Aagaard, Harriet & Lempert, Larry (2003). Vem hittar i bibliotekens kataloger?. *BBL*, nr. 7, s. 14-15.
19. Stenlund, Annika (2003). Upphovsrätt på bibliotek. *BBL*, nr. 8, s. 12-13.
20. Lindmark, Ingemar (2003). Mera I än T i framtidens IT-värld. *BBL*, 8, s. 16-17.
21. Lindmark, Ingemar (2003). Viktig roll för biblioteken: Gunnar Lund, statsråd finansdepartementet, ser nya möjligheter för biblioteken inom e-government. *BBL*, nr. 10, s. 12-13.
22. Lindmark, Ingemar (2004). Vem tar ansvar för lokalsamlingarna? *BBL*, nr. 4, s. 20-21.
23. Aagård, Martin (2004). Bloggande bibliotekarier; Bloggfenomenet har tagit biblioteksvärlden med storm. *BBL*, nr. 9, s. 15-16.
24. Harnesk, Jakob (2005). Google – en utmaning för biblioteken? *BBL*, nr. 1, s. 3-4.
25. Aagård, Martin (2005). Nya digitala alfabet på internationella biblioteket. *BBL*, nr. 1, s. 8-9.
26. Eriksson, Annika (2005). Ny upphovsrättslag i år: Man har lyssnat på biblioteken. *BBL*, nr. 2, s. 11-12.
27. Adolfsson, Camilla (2003). Ordbron mellan det gamla och det nya hemlandet – integrationsprojekt i Kortedala. *DIK-forum*, nr. 14, s. 4-6.
28. Lindmark, Ingemar (2005). Nya medielandskapet: Vem bygger upphovsrättens Clas Ohlson?. *DIK-forum*, nr. 1, s. 10-12.
29. Almerud, Peter (2005). Ordbron – information, integration och IT. *DIK-forum*, nr. 6, s. 14-15.
30. Häggström, Britt-Marie (2005). Reflektioner kring propositionen om upphovsrätten i informationssamhället. *DIK-forum*, nr. 7, s. 13.
31. Gustavsson, Krister (2000). Vem äger böckerna?: IT-revolutionen och museernas undangömda böcker. *Ikoner*, nr. 2, s. 42-44.
32. Jentzsch, Thomas (2000). ”Lär dig skilja agnarna från vetandet!” – användarkurser i sökmetodik vid Malmö stadsbibliotek. *Ikoner*, nr. 3, s. 28-2.
33. Wirdborg, Anna-Greta (2001). Castells Condensed och några egna funderingar. *Ikoner*, nr. 2, s. 34-36.

34. Fors, Gunilla (2002). Folkbiblioteken, det osynliga nätet och referensarbetet. *Ikoner*, nr. 3, s. 5 -11.
35. Malmquist, Jan-Eric (2004). Släpp larmet loss, det är dags!. *Ikoner*, nr. 4, s. 3-4.
36. Kvist, Thomas (2005). Har biblioteken verkligen lämnat ångmaskinen bakom sig?. *Ikoner*, nr. 1, s. 32-35.
37. Fors, Gunilla (2005). Webbloggar – något för folkbibliotek?. *Ikoner*, nr. 2, s. 18-25.

Litteraturförteckning

Andersson, Carita & Berger, Lisa (2005). *Folkbibliotekets pedagogiska uppgifter: En diskursanalys av fyra bibliotekstidskrifter*. Lund: Lunds universitet, Institutionen för kulturvetenskaper, Biblioteks- och informationsvetenskap. (BIVILs skriftserie, 2005:2).

Audunson, Ragnar A. & Windfeld Lund, Niels, red. (2002). *Det siviliserte informasjonssamfunn: Folkebibliotekens rolle ved inngangen til en digital tid*. Bergen: Fagbokforlaget.

Audunson, Ragnar A. & Windfeld Lund, Niels (2001). Innledning: Folkebibliotekene ved ett veiskille. Ingår i Audunson, Ragnar A. & Windfeld Lund, Niels, red. *Det siviliserte informasjonssamfunn: Folkebibliotekenes rolle ved inngangen til en digital tid*. Bergen: Fagbokforlaget. s. 5-9.

Audunson, Ragnar A. (2001). Folkebibliotekenes rolle i en digital framtid: Publikums, politikernes og bibliotekarenes bilder. Ingår i Audunson, Ragnar A. & Windfeld Lund, Niels, red. *Det siviliserte informasjonssamfunn: Folkebibliotekenes rolle ved inngangen til en digital tid*. Bergen: Fagbokforlaget. s. 206-224.

Barlebo Wenneberg, Søren (2001). *Socialkonstruktivism: Positioner, problem och perspektiv*. Malmö: Liber ekonomi.

Bergström, Göran & Boréus, Kristina, red. (2005). *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. 2., [omarb.] uppl. Lund: Studentlitteratur.

Bibliotek i Samhälle (2006). <http://www.foreningenbis.org/tidskr.html> [2006-05-20]

Biblioteksbladet (2006). <http://www.biblioteksforeningen.org/bb> [2006-05-20]

Bibliotekslag: SFS 1996:1596 (1996). Stockholm: Fritzes.

Birdsall, William F. (2001). Folkebiblioteket på den politiske arena. Ingår i Audunson, Ragnar A. & Windfeld Lund, Niels, red. *Det siviliserte informasjonssamfunn: Folkebibliotekenes rolle ved inngangen til en digital tid*. Bergen: Fagbokforlaget. s. 25-44.

Björklund, Maria & Roos, Lisa (2004). *Folkbibliotekarier och nya medier: En diskursanalys av folkbibliotekariers inställning till nya medier*. Borås : Högskolan i Borås, Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap. (Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap, 2004:54).

DIK Forum (2006). <http://www.dik.se> [2006-05-20]

Eliasson, Björn (2005). *Diskurser om informationssamhället: Analys av några offentliga texter*. Karlstad: Institutionen för utbildningsvetenskap, Avdelningen för pedagogik. Diss. Karlstads universitet.

Ershova, Tatiana V. & Hohlov, Yuri E., eds. (2002). *Libraries in the information society*. München: Saur. (IFLA publications, 102).

Forsslund, Anders (2005). *Digital eller mänsklig service åt användare av folkbibliotek?: En diskursanalys av artiklar ur fyra svenska bibliotekstidskrifter 2003-2004*. Borås : Högskolan i Borås, Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap. (Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap, 2005:68).

From, Åsa (2006). *Folkbibliotekets uppdrag i teori och praktik: en diskursanalys kring formulerandet av folkbibliotekets uppdrag i ett urval biblioteksrelaterade tidskrifter under åren 1999-2000*. Borås : Högskolan i Borås, Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap. (Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap, 2006:19).

Frohmann, B. (1994). Discourse analysis as a research method in library and information science. *Library & Information science research*, no. 16, s. 119-138.

Gaiman, Neil (2001). *American Gods*. London: Headline Feature.

Hansson, Joacim (2005). *Det lokala folkbiblioteket: Förändringar under hundra år*. Linköping: Mimer, Inst. för beteendevetenskap, Linköpings universitet.

Hansson, Joacim (1998). *Om folkbibliotekens ideologiska identitet: En diskursstudie*. Borås: Valfrid; Göteborg: Avdelningen för biblioteks- och informationsvetenskap.

Hansson, Joacim (1997). Folkbibliotekens ideologiska förändring speglad i två statliga utredningar: En komparativ studie av 1911 års Folkbiblioteksutredning och 1995 års Kulturutredning. *Svensk biblioteksforskning*, nr. 1-2, s. 71-84.

Hedemark, Åse & Hedman, Jenny (2002). *Vad sägs om användare?: Folkbibliotekens användardiskurser i tre bibliotekstidskrifter*. Borås : Högskolan i Borås, Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap. (Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap, 2002:61).

Herrick, James A. (2001). *The history and theory of rhetoric: An introduction*. 2. ed. Boston: Allyn & Bacon.

Ikoner (2006). <http://www.btj.se/ikoner> [2006-05-20]

Ilshammar, Lars (1998). Från supervapen till supermarket: Utvecklingen av Internet 1957-1997. Ingår i Blomkvist, Pär & Kaijser, Arne, red. *Den konstruerade världen*. Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposion. (Kulturhistoriskt bibliotek). s. 323-343.

- Johannsen, Carl Gustav & Kajberg, Leif, eds. (2005). *New frontiers in public library research*. Lanham, Md.: Scarecrow Press.
- Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal (2001). *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics*. 2. ed. London: Verso.
- McOmber, James B. (1999). Technological autonomy and three definitions of technology. *Journal of Communication*, no. 49 (Summer 1999), s. 137-153.
- Månsby, Susanna (1997). Den nya tekniken och bibliotekarierollen. *Svensk biblioteks-forskning*, nr. 1-2, s. 127-138.
- Neumann, Iver B. (2003). *Mening, materialitet, makt: En introduktion till diskurs-analys*. Lund: Studentlitteratur.
- Rationalitet. *Nationalencyklopedin på Internet*. <http://www.ne.se> [2006-08-01]
- Seldén, Lars & Sjölin, Mats (2003). Kunskap, kompetens och utbildning: Ett bibliotekariedilemma under 100 år. *Svensk biblioteksforskning*, vol. 14, nr. 4, s. 19-67.
- Söderberg, Fia (2004). ID: På spaning efter folkbibliotekets identitet. <http://www.fiasbokstavsbyra.se/bilder/IDfolkbibliotek.pdf> [2006-08-12]
- Tengström, Emin (1987). *Myten om informationssamhället: ett humanistiskt inlägg i framtidsdebatten*. Stockholm: Rabén & Sjögren; Kristianstad: Kristianstads boktr. (Tema information).
- Tidskrift.nu* (2006). <http://www.tidskrift.nu> [2006-05-20]
- Torring, Jacob (1999). *New theories of discourse: Laclau, Mouffe and Žižek*. Oxford: Blackwell.
- Webster, Frank (2002). *Theories of the information society*. 2. ed. London: Routledge.
- Vestheim, Geir (1997). *Fornuft, kultur og velferd: Ein historisk-sosiologisk studie av norsk folkebibliotekpolitikk*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Zetterlund, Angela & Hansson, Joacim (1997). Folkbibliotekens förändring: Tidigare forskning om folkbiblioteken och teorier om förändringens natur. *Svensk biblioteks-forskning*, nr. 1-2, s. 27-68.